

Τουριστική Κατοίκηση

Αναζητώντας το ελάχιστο ίχνος

Δάφνη - Χριστίνα Παπαδοπούλου

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

MEDITERRANEAN FUTURES

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2017-18

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τουριστική Κατοίκηση

Αναζητώντας το ελάχιστο ίχνος

ΔΑΦΝΗ – ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΜ 1035756

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: **ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΙΣΩΠΟΣ**

Αθήνα, 25 Ιανουαρίου 2019

Περίληψη

Στην Ελλάδα του σήμερα, μετά την κρίση, σε μια εποχή περιορισμένων οικονομικών και φυσικών πόρων και σε ένα αρκετά επιβαρυνμένο από την ανοικοδόμηση τοπίο, καλούμαστε να επαναπροσδιορίσουμε την αρχιτεκτονική της τουριστικής κατοίκησης. Η έρευνα αυτή, αναζητά την 'ουσία του κατοικείν' μέσω μιας νέας αρχιτεκτονικής, η οποία κατευθύνεται στο 'ελάχιστο', στο ανεπιτήδευτο, στο ασκητικό. Αρχικά, διερευνάται η πνευματική αναζήτηση του ανθρώπου για το 'λιγότερο' μέσα από πράξεις ασκητισμού, από την επιστροφή του στη φύση μέσω της εξοχικής κατοικίας, αλλά και από την αμφισβήτηση των «συνθηκών άνεσης» και της αστικής ευζωίας που παρέχουν οι συμβατικοί όροι διαβίωσης. Στη συνέχεια, εξετάζονται συγκεκριμένες συνθήκες 'ελάχιστης' κατοίκησης, όπως η *κατοίκηση του 'άκτιστου'* – δηλαδή της ίδιας της γης χωρίς να μεσολαβεί η αρχιτεκτονική -, η *κατοίκηση της καλύβας* –όχι ως μια νοσταλγική εικόνα, αλλά ως μια εκδοχή εφήμερης πρωταρχικής διαβίωσης απαλλαγμένης από ανέσεις-, αλλά και η *κατοίκηση υφιστάμενων μεταβιομηχανικών αντικειμένων*, ως πράξη ανακύκλωσης του 'αποθέματος', η οποία ενδέχεται να προσφέρει μια μη αναμενόμενη τουριστική εμπειρία. Ο σύγχρονος τουρίστας ταξιδεύει στην Ελλάδα αναμένοντας να επιστρέψει στον παγκόσμιο αυτό τόπο καταγωγής και να συναντήσει την αυθεντική ιδιοσυστασία του 'ελληνικού' που έχει στο νου, η οποία ωστόσο βρίσκεται κρυμμένη κάτω από βαριές τουριστικές υποδομές, μέσα σε ένα ανακατασκευασμένο τοπίο. Η νέα αυτή αρχιτεκτονική με το 'ελάχιστο ίχνος', θα μπορούσε ίσως να προσδώσει πνευματική αξία στην τουριστική κατοίκηση, να νοηματοδοτήσει την έννοια του παραθερισμού, αλλά και να δημιουργήσει αυτή την 'αυθεντική' εμπειρία του 'ειδυλλιακού' ελληνικού τόπου: ο τουρίστας θα κατοικεί τη φύση, απολαμβάνοντας το φυσικό κάλλος και τις ιδανικές συνθήκες του ελληνικού τοπίου, σε ένα ενδοσκοπικό ταξίδι καταγωγής και αυτογνωσίας.

Abstract

In contemporary Greece, during the post-crisis era, an era of limited financial and natural resources, and in an urbanized and overbuilt countryside, we need to reconsider the architecture of tourism inhabitation. This research, focuses on the pursuit of the fundamental meaning of 'dwelling', through a new kind of architecture, which is directed towards the 'less' and which is raw and ascetic. The research paper starts with the spiritual pursuit of 'less'; it examines asceticism, the return to nature through the creation of the country house, as well as the critical approach towards "conditions of comfort" and modern facilities which are provided by conventional living conditions. Further on, more specific examples of 'minimum' living are examined, such as *dwelling in the 'unbuilt'* - dwelling in earth without the mediation of architecture -, *dwelling in the cabin* - the cabin is not treated as a nostalgic reference, but as a temporary fundamental shelter free of comforts - and finally, *dwelling in existing post-industrial objects*, an act of recycling the available 'building stock', which can also offer an unexpected tourism experience. The contemporary tourist travels to Greece in order to 'return' to this universal place of origin, expecting to find the authentic 'hellenicity' he has in mind, which is, however, hidden under large-scale tourism infrastructure and in a landscape which has been remade. Possibly, this new kind of architecture with the minimum environmental footprint, could endow tourism inhabitation with spiritual significance, provide a meaning to the term 'estivation', as well as create the 'authentic' experience of the 'idyllic' Greek land: the tourist will dwell in nature, enjoying the exquisite natural beauty and the ideal conditions of the Greek landscape, in an introspective journey of origin and self-discovery.

Προϊμιο

Αφετηρία της συγκεκριμένης έρευνας υπήρξε το ενδιαφέρον που δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών σχετικά με την επαφή του αρχιτεκτονικού αντικειμένου με τη φύση και το τοπίο, τη χρήση φυσικών υλικών και την 'ελάχιστη' δομή. Καθώς οι μεταπτυχιακές σπουδές κινήθηκαν γύρω από την αρχιτεκτονική του τουρισμού στην περιοχή της Μεσογείου, θεώρησα ενδιαφέρον να ερευνήσω την αρχιτεκτονική με το 'ελάχιστο ίχνος' στην τουριστική κατοίκηση Μεσογειακών τοπίων. Αντιμετώπισα την αρχιτεκτονική αυτή ως μία σύγχρονη αλλά και αναγκαία λύση σε μια εποχή περιορισμένων πόρων, μετά την οικονομική κρίση, και σε ένα ελληνικό τοπίο επιβαρυνόμενο από την ανεξέλεγκτη ανοικοδόμηση.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω θερμά όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας και με βοήθησαν να επιτύχω το στόχο μου.

Περιεχόμενα

<i>Εισαγωγή</i>	10
-----------------	----

<i>A. Εικόνες του ελληνικού τοπίου : Το βλέμμα των περιηγητών</i>	17
--	----

<i>B. Τουριστική κατοίκηση στο ελληνικό τοπίο</i>	27
--	----

<i>Γ. Αναζητώντας την ουσία του κατοικείν : Πορεία προς το 'λιγότερο'</i>	36
--	----

1. Περί ασκητισμού	37
--------------------	----

2. Επαναπροσδιορίζοντας τις συνθήκες άνεσης	45
---	----

3. Επιστροφή στη φύση	50
-----------------------	----

<i>Δ. Κατοικώντας το 'ελάχιστο'</i>	55
--	----

1. Το άκτιστο : Κατοικώντας τη γη	56
-----------------------------------	----

2. Κατοικώντας την καλύβα	63
---------------------------	----

3. Κατοικώντας το 'ελάχιστο' μεταβιομηχανικό απόθεμα	71
--	----

<i>Συμπεράσματα</i>	76
---------------------	----

<i>Βιβλιογραφία</i>	80
---------------------	----

Εισαγωγή

Η παρούσα έρευνα επανεξετάζει την αρχιτεκτονική της τουριστικής κατοίκησης στην Ελλάδα του σήμερα, μετά την κρίση, μια εποχή περιορισμένων οικονομικών και φυσικών πόρων. Είναι γεγονός ότι σήμερα βρισκόμαστε σε ένα σημείο καμπής, στο οποίο καλούμαστε να προσδιορίσουμε ένα νέο παράδειγμα τουριστικής κατοίκησης στο ελληνικό τοπίο. Προϋπόθεση όμως για αυτό είναι τόσο η επανεξέταση των προτεραιοτήτων και των αξιών, όσο και η αναζήτηση της σχέσης της αρχιτεκτονικής με τη φύση, την αειφορία και το μειωμένο περιβαλλοντικό αποτύπωμα. Σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας, είναι η εύρεση της νέας αυτής αρχιτεκτονικής, η οποία στρέφεται στο 'λιγότερο' – τόσο μορφικά όσο και υλικά, στο πρωταρχικό, στο ανεπιτήδευτο, στο ασκητικό, ανακατασκευάζοντας το συλλογικό και προσδίδοντας στην τουριστική κατοίκηση μία νέα πνευματική αξία. Συνολικά, η έρευνα στοχεύει στη μελέτη μιας μη αναμενόμενης τουριστικής αρχιτεκτονικής, πέρα από τα συμβατικά πρότυπα που επικρατούν αυτή τη στιγμή στη χώρα μας.

Το πρώτο κεφάλαιο με τίτλο *Εικόνες του ελληνικού τοπίου: Το βλέμμα των περιηγητών*, εξετάζει την εικόνα που σχημάτισαν για την Ελλάδα Ευρωπαίοι περιηγητές, από τον 18^ο έως τον 20^ο αιώνα. Για τους Ευρωπαίους συγγραφείς ταξιδιωτικής λογοτεχνίας, τους ζωγράφους και τους περιηγητές των αρχών του 19^{ου} αιώνα, η Ελλάδα μπορούσε να αναπαρασταθεί με κοινά μοτίβα και σύμβολα της «ελληνικότητας» του τοπίου, όπως τα ερείπια, η φύση και το νερό. Το ελληνικό τοπίο για αυτούς, ήταν περισσότερο ένα όραμα, ένας χώρος πνευματικός, τον οποίο έβρισκαν σε μια αρχαιολατρική εικόνα της Ελλάδας και σε μια νοσταλγική αναζήτηση του κλασικού κόσμου. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, κατά το ταξίδι του στην Ελλάδα, ο Le Corbusier εντοπίζει εκεί την αφετηρία της Δύσης, ενώ φαίνεται γοητευμένος τόσο από το ελληνικό φυσικό τοπίο και τον τρόπο ζωής, όσο και από την ανώνυμη παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Ωστόσο, στα μέσα της δεκαετίας του '60 το ελληνικό τοπίο μοιάζει να έχει αλλάξει αρκετά: κατά το ταξίδι του στην Ολυμπία, ο Martin Heidegger, μοιάζει απογοητευμένος από τη βαριά ανοικοδόμηση που αντικρύζει, αναζητώντας παντού την ιδιοσυστασία του «ελληνικού», χωρίς ωστόσο τις περισσότερες φορές να τη βρίσκει.

Το δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο *Τουριστική κατοίκηση στο ελληνικό τοπίο*, μελετάει τους τύπους των τουριστικών υποδομών που ανεγέρθηκαν στην ελληνική ύπαιθρο, από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι και σήμερα. Η μεταπολεμική περίοδος '50 - '60 φαίνεται να υπήρξε μεταβατική για τον ελληνικό τουρισμό, ο οποίος μετατρέπεται σε μαζικό, στηριζόμενος στο δίπολο 'ιστορία-τοπίο'. Ο 'μύθος' της Ελλάδας προβάλλεται στο εξωτερικό, διαφημίζεται, ενώ το ελληνικό τοπίο μετατρέπεται σε στερεοτυπικό και τελικά ανακατασκευάζεται. Τις δεκαετίες του '50 και '60, η χώρα αποκτά νέο πολιτικό προσανατολισμό, επιθυμώντας να προσδεθεί με τη Δύση, γεγονός που γίνεται εμφανές και στα - κατά τα δυτικά πρότυπα - μεγάλης κλίμακας τουριστικά συγκροτήματα. Ωστόσο, το Διεθνές αυτό Στιλ δεν θα διαρκέσει πολύ, καθώς ξεκινά η αναζήτηση της τοπικής ελληνικής ταυτότητας, η οποία συνοδεύεται από την επανοικειοποίηση και την ανακατασκευή των παραδοσιακών μορφών στις νέες τουριστικές κατοικίες. Τελικά, η ύπαιθρος αστικοποιείται ανεξέλεγκτα και το τοπίο κατακερματίζεται, με αποτέλεσμα να βρισκόμαστε σήμερα σε ένα σημείο καμπής, στο οποίο καλούμαστε να επαναπροσδιορίσουμε την αρχιτεκτονική της τουριστικής κατοίκησης, αναζητώντας το 'λιγότερο'.

Το κεφάλαιο που ακολουθεί, με τίτλο *Αναζητώντας την ουσία του κατοικείν: Πορεία προς το 'λιγότερο'*, έχει στόχο να προσεγγίσει την πορεία του ανθρώπου και της αρχιτεκτονικής προς το 'λιγότερο', αναλύοντας τόσο θεωρητικές προσεγγίσεις, όσο και ιστορικές και λογοτεχνικές εικόνες. Το πρώτο υποκεφάλαιο, με τίτλο *Περί ασκητισμού*, αναλύει το δοκίμιο *Less is Enough: On Architecture and Asceticism* του Pier Vittorio Aureli. Ο Aureli περιγράφει τον ασκητισμό τόσο ως ιδεολογική και ηθική έννοια με πολιτικές χροιές, όσο και ως πηγή αρχιτεκτονικών τυπολογιών, όπως τα μοναστήρια. Ωστόσο, φαίνεται να προειδοποιεί ότι ένας από τους μεγαλύτερους κινδύνους αποτελεί η 'αισθητικοποίηση' του ασκητισμού και ο περιορισμός του στο στιλ του μινιμαλιστικού design. Στο σημείο αυτό, αναφέρει την αρχιτεκτονική του John Prawnson και του Peter Zumthor, αλλά και μια φωτογραφία του Steve Jobs, περιγράφοντάς τα ως παραδείγματα «ψευδούς ασκητισμού» που καταλήγουν σε «κλισέ». Αντιθέτως, ως παράδειγμα ειλικρινούς ασκητισμού θεωρεί τους

έξι χώρους που σχεδίασε ο καλλιτέχνης Absalon για το σώμα του, καθώς όπως αναφέρει ο Augeli, «οι χώροι αυτοί σέβονται τη θεμελιώδη αρχή του ασκητισμού, ότι δηλαδή είναι μια πράξη επικεντρωμένη στον εαυτό μας, που δεν πρέπει να επιβάλλεται στους άλλους».

Στη συνέχεια, ακολουθεί το υποκεφάλαιο με τίτλο *Επαναπροσδιορίζοντας τις συνθήκες άνεσης*, το οποίο ξεκινάει περιγράφοντας την κριτική προσέγγιση των Benjamin και Baudelaire απέναντι στα πολυτελή εσωτερικά των μεγαλοαστικών κατοικιών, και την πεποίθηση ότι ο άνθρωπος χρειάζεται λιγότερα για να ζήσει. Προς την ίδια κατεύθυνση φαίνεται να κινείται και ο Γιώργος Τζιρτζιλάκης, ο οποίος εισάγει τον όρο «μετα-αρχιτεκτονική», ως μια «ελλάσωνα αρχιτεκτονική» η οποία μπορεί να συγκροτεί installations, καταφύγια, ανακυκλώσεις αντικειμένων, φορητές κατοικίες ή διαμονές-ενδύματα, προσφέροντας νέες εμπειρίες κατοίκησης, μακριά από την άνεση του διαμερίσματος. Παράλληλα ο Nietzsche, σε μια προσπάθεια να επαναπροσδιορίσει ή και να απορρίψει τις «συνθήκες άνεσης», αντιδρά στην αστική άνεση, αρνείται τους όρους της υποτιθέμενης ευζωίας, ενώ κατοικεί μέσω του Ζαρατούστρα σε μια σπηλιά. Ταυτόχρονα, ο μυθικός Διογένης, προβαίνει και αυτός σε μια κυνική κατοίκηση, κατοικώντας σε ένα πιθάρι, υπονομεύοντας τις καθιερωμένες «συνθήκες άνεσης» και κλονίζοντας έναν ολόκληρο ηθικό κόσμο. Ο σύγχρονος άνθρωπος, που σύμφωνα με τον Ζήση Κοτιώνη είναι «ο άνθρωπος του εσωτερικού χώρου», καλείται σήμερα σε μια ενδοσκόπηση, σε μια έρευνα του 'έξω', προς μια αναζήτηση της ουσίας του κατοικείν και συγκεκριμένα της ουσίας της τουριστικής κατοίκησης και του παραθερισμού στο τοπίο.

Το τρίτο υποκεφάλαιο, ονομάζεται *Επιστροφή στη φύση* και εξετάζει την «επιστροφή» του ανθρώπου στη φύση μέσω της δημιουργίας των εξοχικών κατοικιών. Ο Adolf Loos υποστηρίζει ωστόσο ότι ο κάτοικος της πόλης καταστρέφει με την αρχιτεκτονική του το φυσικό τοπίο, ενώ ο Αριστείδης Αντονάς στο κείμενό του *City and Nature: The case of the modern country house* υποστηρίζει ότι η εξοχική κατοικία ανήκει σε έναν πολιτισμό 'ξένο' στο τοπίο. Στη διάρκεια της ιστορίας της εξοχικής κατοικίας, παρατηρούμε ότι ο κτιριακός αυτός τύπος οδηγείται στο 'αόρατο', προσπαθώντας να

‘εξαφανιστεί’ στο τοπίο, με αποτέλεσμα όμως και η φύση να γίνεται αφύσικη. Η εξοχική κατοικία σύμφωνα με τον Αντονά δεν λαμβάνει υπόψιν ότι αποτελεί η ίδια μια κατασκευή, αλλά δοξάζει την υποτιθέμενη ιδέα ότι ανήκει και συνδέεται με το τοπίο. Τα τελευταία χρόνια, η έννοια μιας επιστροφής μας στη φύση λαμβάνει όλο και πιο ισχυρή σημασία, μέσω της επιστροφής στη φυσικότητα, την απλότητα και την υγιεινή ζωή. Ο σύγχρονος άνθρωπος, αντιλαμβανόμενος τον κόσμο ως ένα περιβάλλον ανοίκειο, και προσπαθώντας παράλληλα να ‘αναρρώσει’ από την ‘κανονικότητα’ της αστικής ζωής, αναζητάει την επιστροφή του στη φύση και το τοπίο, αναμένοντας τον ανεπιτήδευτο, αυθεντικό παραθερισμό.

Το τελευταίο κεφάλαιο με τίτλο *Κατοικώντας το ‘ελάχιστο’* προσεγγίζει με πιο συγκεκριμένα παραδείγματα την κατοίκηση της ‘ελάχιστης δομής’, με στόχο να παρουσιάσει αυτή τη νέα αρχιτεκτονική της τουριστικής κατοίκησης που οδεύει σε πιο ανεπιτήδευτες και πρωταρχικές μορφές. Το πρώτο υποκεφάλαιο με τίτλο *Το άκτιστο: Κατοικώντας τη γη*, περιγράφει ορισμένες συνθήκες διαμονής στη γη, χωρίς τη διαμεσολάβηση της αρχιτεκτονικής. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιου είδους διαμονής αποτελούν οι συνθήκες κατοίκησης μοναχών, όπως ο όσιος Δαβίδ ο δενδρίτης που κατοίκησε σε ένα δέντρο ή ο όσιος Συμεών ο στυλίτης που εγκαταστάθηκε σε έναν ψηλό στύλο. Στα παραδείγματα αυτά, το σπίτι δεν προσφέρει πια οικειότητα και ασφάλεια, υπάρχει μόνο η σκέψη της εξόδου, της μετακίνησης προς τον ‘Άλλον’. Ένα σύγχρονο βλέμμα στην ασκητική κατοίκηση και στη διαρκή επαφή του ανθρώπου με το ‘Έξω’, προτείνουν τα *Καταφύγια του Spengler* του Γραφείου Αντονά, όπου οι τουρίστες κατοικούν το ‘άκτιστο’ βραχώδες τοπίο ενός ελληνικού ξερονησιού, σε μια τεχνητή απόσυρση από τον κόσμο. Ωστόσο, σύμφωνα με τη Φοίβη Γιαννίση, η κατοίκηση του ‘έξω’ λαμβάνει κυριολεκτικές διαστάσεις στη ζωή των κτηνοτρόφων, οι οποίοι κατοικούν σε ένα ‘σκέπασμα’, ένα ‘πανωφόρι’ που μπορεί να μεταφερθεί. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στο λαγούμι που έσκαψε μέσα στη γη ο Καφκά για να κατοικήσει, το οποίο συσχετίζεται με την πρόταση των Negi & Hu *100 χαρακτηριστικά: ταξίδι εντός*, στο οποίο οι μονάδες λαξεύονται στο έδαφος προτείνοντας μια νέα τουριστική εμπειρία κατοίκησης

κάτω από την ελληνική γη. Τέλος, γίνεται αναφορά στην πρόταση των Amid.Cero9 *Pairi – Daëza του Αιγαίου*, όπου ο τουρίστας κατοικεί το ειδυλλιακό ελληνικό τοπίο, το οποίο μετατρέπεται σε έναν παραδείσιο κήπο. Συνολικά, τα παραδείγματα αυτά, μας ωθούν στο να αντιμετωπίσουμε το ελληνικό τοπίο ως ένα 'κατοικήσιμο υπόστρωμα', του οποίου οι κλιματολογικές συνθήκες επιτρέπουν στον τουρίστα να κατοικήσει 'γυμνός', χωρίς την ανάγκη της αρχιτεκτονικής.

Το δεύτερο υποκεφάλαιο, με τίτλο *Κατοικώντας την καλύβα*, ξεκινάει με τη λίμνη Walden, στην οποία εγκαθίσταται ο Henry Thoreau, αποφασίζοντας να εγκαταλείψει τις υποχρεώσεις της αστικής ζωής και να ζήσει αυτό που ο ίδιος ονόμαζε «αφτιασίδωτη ζωή». Παράλληλα, ο Martin Heidegger, εγκαθίσταται και αυτός σε μια μικρή καλύβα στο Μέλανα Δρυμό, με σκοπό να στοχαστεί την ουσία του κατοικείν. Ακόμη και ο Le Corbusier, υποστηρικτής του μοντερνισμού, της τυποποίησης της αρχιτεκτονικής, αλλά και της ιδέας ότι το σπίτι πρέπει να είναι μια μηχανή κατοίκησης, δεν έχτισε για τον εαυτό του παρά μόνο μια μικρή ξύλινη καλύβα στο Cap-Martin της Κιανής Ακτής. Ωστόσο, οι καλύβες του Thoreau, του Heidegger και του Le Corbusier δεν αντιμετωπίζονται ως εικόνες οικειότητας μιας νοσταλγικής επιστροφής στη φύση και στην αγροικία. Αντιθέτως, η ελαχιστοποίηση της υλικότητας του σπιτιού, γίνεται η αφορμή για την αναζήτηση του ίδιου του νοήματος της ζωής. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στην πρόταση *Amber Road Trekking Cabin* του γραφείου Beta Architecture, στην οποία η καλύβα αποκτάει διαφορετικές ποιότητες, προτείνοντας μια μη αναμενόμενη τουριστική κατοίκηση σε ένα καταφύγιο. Συνολικά, στο υποκεφάλαιο αυτό, η καλύβα ή αλλιώς η ελάχιστη δομή, προτείνεται ως μια εφήμερη τουριστική κατοικία, απελευθερωμένη από τα 'αξεσουάρ' και τις ανέσεις, απαντώντας στο επιβαρυνμένο από τουριστικές υποδομές ελληνικό τοπίο, και δίνοντας εκ νέου αξία στην ίδια την αρχιτεκτονική.

Το τελευταίο υποκεφάλαιο, με τίτλο *Κατοικώντας το 'ελάχιστο'* μεταβιομηχανικό απόθεμα, αναφέρεται στην επανάχρηση υφιστάμενων μεταβιομηχανικών αντικειμένων μικρής κλίμακας, σε μια λογική ανακύκλωσης, καθώς οι νέες κατασκευές δεν αποτελούν τη μοναδική επιλογή

για τη δημιουργία χώρων τουριστικής κατοίκησης. Αρχικά, γίνεται αναφορά στα *domiki* της Αρμενίας, μετασκευασμένα κοντέινερ που μετατρέπονται σε κατοικίες, συνθέτοντας μια κυριολεκτική ετεροτοπία της καλύβας. Στη συνέχεια, αναφέρονται τρεις προτάσεις του Γραφείου Αντονα: το *KEG apartment* το οποίο προτείνει την επανάχρηση ενός βυτιοφόρου ως εφήμερη κατοικία διακοπών, το *Bus Hotel* που διερευνά την τουριστική κατοίκηση μέσα σε ένα παλιό λεωφορείο, και τέλος το *Water Deposit House*, το οποίο προτείνει την κατοίκηση σε εγκαταλελειμμένη δεξαμενή νερού στο Πήλιο. Οι προτάσεις αυτές, λαμβάνοντας υπόψιν την οικονομική κρίση, εξετάζουν την επανάχρηση 'ερείπίων' της μεταβιομηχανικής εποχής, τα οποία θα μπορούσαν να προσφέρουν στο σύγχρονο τουρίστα μια μη αναμενόμενη και ενδεχομένως ανοίκεια εμπειρία παραθερισμού.

***Α. Εικόνες του ελληνικού
τοπίου:***

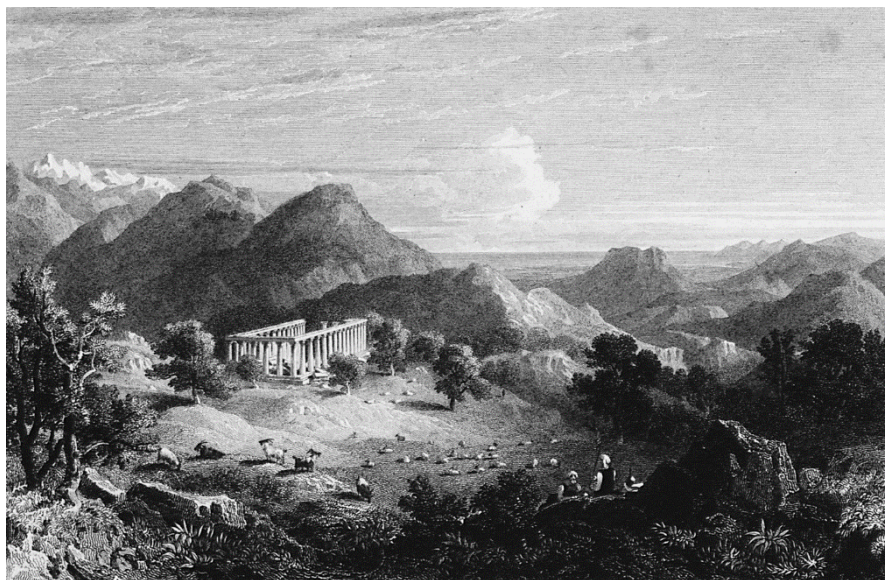
Το βλέμμα των περιηγητών

Ευρισκόμενη στο όριο ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή, η Ελλάδα, ζημιώθηκε αλλά και επωφελήθηκε πολλαπλώς από αυτήν την οριακή της διάσταση. Καθώς όμως το όριο αυτό δεν είναι μόνο φυσικό, σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο Γιάννη Σκαρπέλο, θα ήταν ορθότερο να ισχυριστούμε πως στη σκέψη των άλλων λαών η Ελλάδα θεωρούταν άλλοτε ως Ανατολή κι άλλοτε ως Δύση. Αυτή η παράδοση διπλή θέση της Ελλάδας, αποκτά για τη Δύση μια ιδιαίτερη συμβολική και ιδεολογική σημασία, η οποία αποδίδεται με μια διπλή ονομασία και με παράλληλη κατάτμηση του χρόνου: Για τους Ευρωπαίους των αρχών του 19^{ου} αιώνα, ήταν η χώρα των Γραικών (Greece), το κατώφλι της Ανατολής. Ταυτόχρονα όμως, ήταν και η Ελλάδα (Hellas), η χώρα των αρχαίων Ελλήνων, τους οποίους η Δύση θεωρούσε ότι είχε κληρονομήσει. Για το λόγο αυτό, σύμφωνα με τον Σκαρπέλο, «η Ελλάδα εμφανιζόταν στη φαντασία των ρομαντικών ως η κατοικία ενός παρωχημένου ιδανικού, που είχε όμως τη δυνατότητα να φαντάζει ως ιδανικό για το μέλλον, ως η σχεδόν εσχατολογική προσδοκία της Δύσης για την αποκατάσταση του αρχαιοελληνικού παραδείσου».¹

Ωστόσο, η αρχαία Ελλάδα δεν ήταν άμεσα ορατή, καθώς οι Έλληνες δεν πίστευαν πια στους θεούς του Ολύμπου, δεν φορούσαν χλαμύδες και η γλώσσα τους ήταν σε κάποιο βαθμό διαφορετική. Έτσι, ξεκίνησε μια διαρκής μετάβαση από τη μία Ελλάδα στην άλλη, η οποία αποκαλύπτεται στα κείμενα των ταξιδιωτών που περιηγήθηκαν την Ελλάδα τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η Ελλάδα εμφανίζεται ως δισυπόστατη: ως καταγωγή της Δύσης ήταν παλιά, αρχαία, επίγεια Εδέμ. Ταυτόχρονα, ήταν ένας βουβός και επικίνδυνος τόπος, ένας «νέος κόσμος». Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί επίσης, ότι οι συγγραφείς της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας, παρά τις χρονικές αποστάσεις τους και την εθνική τους προέλευση, συγκλίνουν συχνά σε έναν περιορισμένο αριθμό εικόνων για τη φύση, τις μαρτυρίες του παρελθόντος και τα συναισθήματα που προκαλούνται στον παρατηρητή. Οι εικόνες της

¹ Σκαρπέλος, Γιάννης [2009] "Η Ελλάδα του τοπίου και το βλέμμα των περιηγητών", στο: Δουκέλλης, Π. (επιμ.) *Το ελληνικό τοπίο: Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, 3^η έκδοση, Αθήνα: ΕΣΤΙΑ, σσ.225-226.

Ελλάδας, οι οποίες πολύ συχνά εικονογραφούσαν τις ταξιδιωτικές αυτές αφηγήσεις, χαρακτηρίζονταν από κοινά μοτίβα και σύμβολα της «ελληνικότητας» του τοπίου, όπως τα ερείπια, η φύση και το νερό. Παράλληλα, οι ταξιδιώτες που επισκέφθηκαν την Ελλάδα πριν την Επανάσταση, παρουσιάζουν μια εξιδανικευμένη εικόνα της, η οποία έχει βαθύτατες επιπτώσεις στην πρόσληψη της ορατής Ελλάδας: του τόπου, που μέσα από τον λεκτικό ή εικονογραφικό σχολιασμό, μετατρέπεται σε ένα ιδεολογικά σημειωμένο τοπίο.²

Εικ.1: Hugh William Williams, Ο ναός του Επικουρίου Απόλλωνα (Βάσσες), 1829. Χαλκογραφία. Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη.

Σύμφωνα με την ιστορικό τέχνης Φανή-Μαρία Τσιγκάκου, το ελληνικό τοπίο είναι μια πολυδιάστατη έννοια, που εμπεριέχει τη φυσική-υλική υποδομή και την ανθρώπινη διάσταση. Για τους ξένους ζωγράφους περιηγητές, η Ελλάδα υπήρξε περισσότερο ένα όραμα, μια ιδέα, παρά ένας συγκεκριμένος και υπαρκτός γεωγραφικός χώρος. Το ελληνικό τοπίο, που χαρακτηρίζεται από καθολικής σπουδαιότητας ερείπια, επηρέασε ουσιαστικά την αντίληψη της ιδέας της Φύσης από τους Ευρωπαίους. Εάν για τους

² Σκαρπέλος, Γιάννης [2009] “Η Ελλάδα του τοπίου και το βλέμμα των περιηγητών”, στο: Δουκέλλης, Π. (επιμ.) *Το ελληνικό τοπίο: Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, σσ.226-228.

Ευρωπαίους ζωγράφους- περιηγητές το ελληνικό τοπίο ήταν ο παράδεισος του φωτός και του χρώματος, για τις καλλιεργημένες συνειδήσεις ήταν η πληρέστερη έκφραση του ανθρώπινου πνεύματος. Οι Ευρωπαίοι καλλιτέχνες του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, στην προσπάθειά τους να απεικονίσουν το ελληνικό τοπίο, αποδίδοντας ταυτόχρονα την ιστορική του διάσταση και την πνευματικότητά του, κατέφυγαν σε μια εφευρετική αρχαιοπρεπή θεματολογία, άλλοτε αναπλάθοντας τον αρχαίο κόσμο, και άλλοτε επινοώντας ρομαντικά τοπία με ρεμβαστική ατμόσφαιρα.³

Εικ.2: William Haygarth, Ο ναός του Διός στη Νεμέα, 1810. Ελαιογραφία. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη – Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα.

«Συνάντησα στην Ελλάδα πολλούς καλλιτέχνες, Άγγλους και Γερμανούς, που ζωγράφιζαν ή έπαιρναν τις διαστάσεις, ώρες ατελείωτες και με τη σχολαστικότητα του πιο ευσυνείδητου σχολιαστή, αυτών των μνημείων, αυτών των ευγενικών δημιουργημάτων της μεγαλοφυίας. Αξιοθρήνητοι σκλάβοι των κανόνων, του ελαχιστότατου καπρίτσιου των αρχαίων, κάθονται και γράφουν ολόκληρους τόμους για να διορθώσουν ένα λάθος σχετικά με τις διαστάσεις κάποιου επιστυλίου. Εγκαθίστανται στην Αθήνα επί οχτώ χρόνια με σκοπό να ζωγραφίσουν τρεις κολόνες και μετά από πολυετείς προσπάθειες

³ Τσιγκάκου, Φανή-Μαρία [2009] “Το ελληνικό τοπίο του 19^{ου} αιώνα”, στο: Δουκέλλης, Π. (επιμ.) *Το ελληνικό τοπίο: Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, 3^η έκδοση, Αθήνα: ΕΣΤΙΑ, σελ.206.

οι θλιβερές τους ακουαρέλες καταφέρνουν επιτέλους να αγγίξουν τον ύψιστο βαθμό της βαρετής τελειότητας», σχολιάζει ο Γάλλος κόμης ντε Φορμπέν το 1817⁴. Πράγματι, οι αρχαιολογικοί χώροι της Ελλάδας παρουσιάζονται να αποτελούν τη βασικότερη αφορμή για την εικονογράφηση του ελληνικού τοπίου. Συγκεκριμένα, οι ευρωπαίοι καλλιτέχνες που επισκέφθηκαν τη χώρα μας κατά τον αιώνα του Διαφωτισμού, ενδιαφέρθηκαν κυρίως για την καταγραφή των αρχαίων ναών. Ωστόσο κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οι καλλιτέχνες που αποτύπωναν τα αρχαία μνημεία, εκδήλωναν παράλληλα το ενδιαφέρον τους και για το τοπίο, εξερευνώντας και απαθανατίζοντας το περιβάλλον γύρω από τα αρχαία ερείπια.⁵

Εικ.3: Henry Cook, Οι Αέρηδες στην Αθήνα, 1853. Ελαιογραφία. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη – Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα.

Για τους ταξιδιώτες του 19^{ου} αιώνα η επίσκεψη στην Ελλάδα ήταν - πέρα από ένα γοητευτικό ταξίδι- ένας *ανάπλους*, ένα εξερευνητικό προσκύνημα σε έναν καθαγιασμένο από το χρόνο χώρο. Στην Ελλάδα, ο

⁴ Αναφορά από την Τσιγκάκου στο: de Forbin, L.-N.-Ph.-A, *Voyage dans le Levant*, Παρίσι: 1819.

⁵ Τσιγκάκου, Φανή-Μαρία [2009] “Το ελληνικό τοπίο του 19^{ου} αιώνα”, στο: Δουκέλλης, Π. (επιμ.) *Το ελληνικό τοπίο: Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, σσ.206-207.

καλλιεργημένος επισκέπτης ξανάβρισκε το χαμένο σπίτι του, το χώρο των αρχετύπων. «Τίποτα στην επίσκεψή μας δεν είναι πρωτόγνωρο. Είναι μονάχα ο φρέσκος ενθουσιασμός που νιώθει κανείς όταν ανταμώνει αγαπημένους του φίλους που έλειπαν χρόνια μακριά», δήλωναν πολλοί ξένοι επισκέπτες μόλις έφταναν στην Ελλάδα. Κοινός πόθος των Ευρωπαίων ζωγράφων και των πελατών τους ήταν οι ελληνικές εικόνες, οι οποίες ανέπλαθαν ένα σκηνικό που ικανοποιούσε το αίσθημα της νοσταλγικής αναζήτησης του κλασικού κόσμου.⁶ Σύμφωνα με τον Roland Barthes, η αρχαιολατρική εικόνα της Ελλάδας ως χώρας μυθικής, όπου «το φυσικό τοπίο δεν είναι παρά χαριτωμένος και φαντασμαγορικός διάκοσμος, ενώ η σύγχρονη ζωή εξαφανίζεται προς αποκλειστικό όφελος των μνημείων της» ήταν η εμβληματική αναπαράσταση της Ελλάδας καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.⁷

Η αφήγηση αυτή καταγράφηκε φωτογραφικά αρχικά από τους ευκατάστατους ταξιδιώτες που πραγματοποιούσαν τη 'Μεγάλη Περιήγηση' προς τους Αγίους Τόπους και αργότερα από πλανόδιους επαγγελματίες φωτογράφους που παρήγαγαν στερεοσκοπικές απόψεις και καρτ ποστάλ για την ευρωπαϊκή αγορά. Με την ανάπτυξη του οργανωμένου μαζικού τουρισμού στο Αιγαίο, που διευκολύνθηκε κατά τον πρώιμο 20^ο αιώνα από τις θαλάσσιες μεταφορές, αλλά και από τη βελτιωμένη συγκοινωνιακή υποδομή της ηπειρωτικής Ελλάδας, το εικαστικό αυτό κοινότοπο θα συμπληρωθεί με γραφικές σκηνές φυσικού κάλλους, που λήφθηκαν από τους νέους τουρίστες, εφοδιασμένους με τις φορητές φωτογραφικές μηχανές των ημερών. Στα χρόνια του μεσοπολέμου, ένα νέο ρεύμα περιηγητισμού, καθώς και κινήματα φυσιολατρίας, συνεπήραν τους Ευρωπαίους αστούς, οι οποίοι επιδιώκοντας να αντισταθμίσουν τις επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης, αναζήτησαν μια

⁶ Τσιγκάκου, Φανή-Μαρία [2009] "Το ελληνικό τοπίο του 19^{ου} αιώνα", στο: Δουκέλλης, Π. (επιμ.) *Το ελληνικό τοπίο: Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, σελ.207.

⁷ Barthes, Roland [1991] "The Blue Guide", στο: R. Barthes (επιμ.) *Mythologies*, μτφρ. A. Lavers, Νέα Υόρκη: Farrar, Straus & Giroux, σελ.76.

επιστροφή στη φύση και την páτρία γη, δηλαδή την Ελλάδα. Είναι ιδιαίτερα ενδεικτικό, ότι οι περισσότεροι ερασιτέχνες φωτογράφοι της δεκαετίας του '30, άντλησαν έμπνευση από την ύπαιθρο, ένα χώρο βουκολικής ευδαιμονίας, κατοικούμενο από χωρικούς που, ως «ευγενείς άγριοι», ζούσαν σε αρμονία με τη φύση.⁸

«Ήλιος αδυσώπητος, θάλασσα που σε κάνει να πονάς, πάρα πολύ, υπερβολικά. Να μάχεσαι, να κινείσαι, να φωνάζεις, να δημιουργείς!».⁹

Le Corbusier

Εικ.4: Le Corbusier, σκίτσο του Παρθενώνα, 1911.

Το πρώτο ταξίδι του Le Corbusier στην Ελλάδα, γίνεται το 1911 στο πλαίσιο ενός ευρύτερου και μακροχρόνιου ταξιδιού – γνωστό ως το ταξίδι στην Ανατολή-, ενώ το δεύτερο ταξίδι του πραγματοποιείται το 1933, στο πλαίσιο της διοργάνωσης του 4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής (CIAM). Στην Ελλάδα, ο Le Corbusier εντοπίζει την αφετηρία

⁸ Μόσχοβη, Αλεξάνδρα [2015] “This is Greece: Η οπτικοποίηση της ελληνικότητας στο έργο της Nelly’s και της Βούλας Παπαϊωάννου”, στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ. 235-236.

⁹ Le Corbusier [2009] *Κείμενα για την Ελλάδα: φωτογραφίες και σχέδια*, μτφρ. Λ. Παλλαντίου, Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα, σελ.69.

της Δύσης. Όπως γράφει στα κείμενά του: «Μέσα σε μια απλότητα ασυνήθιστη, πρόκειται για μια ολοκλήρωση του σχεδίου του τοπίου, της ποιότητας του φωτός, των επαρκών καταλοίπων ενός ανθρώπινου πολιτισμού, της γης, του ήλιου και εμάς των ίδιων. Δεν πρόκειται μονάχα για μάθημα: αλλά και για μεγάλη συγκίνηση. Εύχομαι να πηγαίνω εκεί συχνά».¹⁰

Ο Le Corbusier στα *Κείμενα για την Ελλάδα*, φαίνεται γοητευμένος τόσο από το ελληνικό φυσικό τοπίο με το έντονο φως, όσο και από τον ελληνικό τρόπο ζωής. Περιγράφει τον Έλληνα ως «το όν που απασχολείται με καθημερινές τακτικές εργασίες, τραγουδά και χορεύει, ασβεστώνει το σπίτι του μέσα κι έξω. Τρέφεται με ελιές, ψωμί και μέλι, ντύνεται με άσπρα μάλλινα (εκεί όπου δεν έχει φτάσει η μαζική παραγωγή των έτοιμων ρούχων). Μένει απλό και δραστήριο στα χέρια του και στην καρδιά του. Πρόκειται για σοφό, έτσι δεν είναι;», γράφει ο Le Corbusier. Πέραν όμως από τον ελληνικό τρόπο ζωής, ο Le Corbusier φαίνεται να θαυμάζει και την ανώνυμη παραδοσιακή αρχιτεκτονική των ελληνικών νησιών αναφέροντας: «οι Κυκλάδες, με αυτά τα «αιώνια σπίτια», έρχονται τώρα να λειτουργήσουν ως αυθεντικό παράδειγμα των αναζητήσεων της ανθρώπινης κλίμακας και της αρμονίας στην αντιμετώπιση μιας άλλης εποχής, της δεύτερης εποχής του «μηχανοκρατούμενου πολιτισμού».¹¹

Γύρω στα τριάντα χρόνια αργότερα, το ελληνικό τοπίο μοιάζει ωστόσο να έχει αλλάξει αρκετά. Το 1962, κατά το ταξίδι του στον αρχαιολογικό χώρο της Ολυμπίας, ο φιλόσοφος Martin Heidegger, σε αντίθεση με το Le Corbusier, μοιάζει απογοητευμένος από το ελληνικό τοπίο και αναφέρει: «Πρώτα όμως βρήκαμε μόνο ένα άσχημο χωριό παραμορφωμένο από ημιτελείς οικοδομές τουριστικών ξενοδοχείων για Αμερικάνους»¹². Ο Heidegger, στο ταξίδι του αυτό, φαίνεται να αναζήτησε και

¹⁰ Le Corbusier [2009] *Κείμενα για την Ελλάδα: φωτογραφίες και σχέδια*, σσ.11, 19, 153.

¹¹ Ο. π., σσ.24,160.

¹² Heidegger, Martin [1998] *Διαμονές*, μτφρ. Γ. Φαράκλας, Αθήνα: Κριτική, σελ. 43.

αυτός την ιδιοσυστασία του «ελληνικού», χωρίς ωστόσο τις περισσότερες φορές να τη βρίσκει, καθώς η προσδοκία του δεν συνέπιπτε με εκείνο που αντιμετώπιζε στην εικόνα του τοπίου. Στην Ιθάκη, αντιμετώπισε όπως γράφει «κάτι ανατολικό, κάτι βυζαντινό», η Κρήτη «περιέκλειε έναν ακόμη πιο ξένο προελληνικό κόσμο», ενώ στη Ρόδο και στην Πάτμο, η θέα των νησιών δεν κατόρθωσε να τον προσελκύσει να πατήσει το έδαφός τους. Μόνο η Δήλος τελικά, του αποκάλυψε αυτό το ιδιοσυστασιακό στοιχείο του ελληνικού, που τόσο έψαχνε να συναντήσει. Όπως αναφέρει ο Ζήσης Κοτιώνης: «είναι φυσικό ο δυτικός άνθρωπος να αναζητά, σε μια εκ των υστέρων επίσκεψη, μια εκ των προτέρων προσδοκία επαλήθευσής του από το ίδιο το τοπίο».¹³

Όπως ο Heidegger, έτσι και οποιοσδήποτε τουρίστας, φαίνεται να απορρίπτει και συνεχώς να επιλέγει μέχρι να βρει αυτό που ψάχνει μέσα στον τουριστικό τόπο της επίσκεψής του. Θα μπορούσαμε λοιπόν να υποστηρίξουμε, ότι η επιλογή του τόπου είναι ένα εγγενές στοιχείο της τουριστικής κίνησης, ως δυνατότητα μεταφοράς και αλλαγής τόπου παραμονής, που μόνο στη μοντέρνα εποχή έγινε κατορθωτή. Η επιλογή του τόπου, είχε μεγάλη σημασία και για τον Άρη Κωνσταντινίδη, ο οποίος θεωρούσε ότι η επιλογή της τοποθεσίας στην οποία θα οικοδομηθεί το κτίριο, είναι μια άκρως αρχιτεκτονική χειρονομία. Με την επιλογή τόσο του οικοπέδου, όσο και της μορφής του κτιρίου, δημιουργείται ένα ολόκληρο ερμηνευτικό πλαίσιο που νοηματοδοτεί τον υπαίθριο χώρο με ποικίλους τρόπους. Στο σημείο αυτό, ο Κοτιώνης σημειώνει, ότι τόσο στην αποφασιστικότητα με την οποία ο Κωνσταντινίδης διάλεγε τα τοπία των επεμβάσεών του, όσο και στην αρνητικότητα του Heidegger με την οποία απέρριπτε τα διάφορα τοπία της Ελλάδας, παρατηρούμε μια «εσωτερική βία», η οποία χαρακτηρίζει γενικότερα αυτό που θα λέγαμε «νεωτερικό project για τον εποίκισμό του υπαίθριου (ελληνικού) χώρου».¹⁴

¹³ Κοτιώνης, Ζήσης [2004] *Η τρέλα του τόπου*, Αθήνα: Εκδόσεις Εκκρεμές, σσ.224-227.

¹⁴ Ο. π., σσ.227-230.

Αυτή η επιλεκτικότητα του νεωτερικού ανθρώπου, ως δυνατότητα επιλογής, δεν είναι ωστόσο ποτέ αμιγώς αισθητική. Έχει τις ίδιες ιδεολογικές καταβολές με την επιλεκτικότητα του πρώτου τουρίστα, που θέλει να ανακαλύψει την ερμηική παραλία και να είναι μόνο αυτός, αποκλειστικός χρήστης του μοναδικού τοπίου που έχει μείνει ακόμη άσπιλο από το σύγχρονο πολιτισμό. Το γεγονός αυτό της μοντέρνας επιλεκτικότητας είναι ωστόσο αντιφατικό: από τη μία μας έχει κληροδοτήσει μια αισθητική ενατένιση του τοπίου η οποία επιλέγει μόνο το άδειο, το αρχέγονο, το μυθικό ως ελληνικό τοπίο άξιο λόγου, και από την άλλη κινήθηκε με κριτήριο την οικονομική αποδοτικότητα, υπερσυσσωρεύοντας στο χώρο ποικίλες υποδομές και δραστηριότητες. Τελικά, αυτό που προσδοκούμε με την παρουσία μας στο τοπίο, φαίνεται να το έχει μετατρέψει σε κάτι εντελώς διαφορετικό από το περιεχόμενο της προσδοκίας μας: την καθολική επικάλυψη της υπαίθρου, με ένα ηθικό καλυπτικό υλικό.¹⁵

Προκειμένου λοιπόν να εντοπίσουμε τη σχέση που θέλουμε να έχουμε με το τοπίο, ίσως δεν θα έπρεπε να αναζητούμε την ευμάρεια και την ευφορική σχέση που εξασφαλίζει η πληθώρα εξοικών κατοικιών και εναλλακτικών δυνατοτήτων κατοίκησης του. Αντιθέτως, ο Κοτιώνης υποστηρίζει ότι οφείλουμε να δούμε το ανθρώπινο σώμα ως τοπίο, προκειμένου να αποκτήσουμε τη δυνατότητα ενατένισης του τοπίου σε ένα μακρύτερο ορίζοντα χρόνου. Πράγματι, η παρουσία και η κατοίκησή μας μέσα στην ελληνική υπαίθρο μοιάζει να είναι μια σχέση σωματική, που συνίσταται σε απλά χαρακτηριστικά: στο κλίμα, τη θερμοκρασία, το νερό, τον αέρα. Αυτά τα αρχέγονα τοπιακά χαρακτηριστικά της ελληνικής υπαίθρου, τα οποία μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνο μέσω της παρουσίας του ανθρώπινου σώματος, χωρίς ιδεολογικές επικαλύψεις περί του ωραίου ή του αισθητικώς αποδεκτού, θα μπορούσαν τελικά να μας οδηγήσουν στην κατανόηση του τι είναι κατοίκηση μέσα στο χώρο της ελληνικής υπαίθρου.¹⁶

¹⁵ Κοτιώνης, Ζήσης [2004] *Η τρέλα του τόπου*, σσ.231-232.

¹⁶ Ο. π., σσ.232-233.

B. Τουριστική κατοίκηση στο ελληνικό τοπίο

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου που ακολούθησε, η Ελλάδα, κατεστραμμένη τόσο φυσικά όσο και οικονομικά, ακολουθεί το αμερικανικό Σχέδιο Μάρσαλ προκειμένου να ανασυγκροτηθεί. Με ταχείες διαδικασίες και με την τουριστική ανάπτυξη να αποτελεί την κύρια παραγωγική δραστηριότητα της χώρας, ξεκινάει ο εκμοντερνισμός της Ελλάδας, ο οποίος συντελείται μέσω της πολυκατοικίας στις πόλεις και μέσω του τουρισμού στην ύπαιθρο. Για την προσέλκυση όμως των τουριστών ήταν απαραίτητη η άμεση κατασκευή υποδομών που απουσίαζαν, όπως λιμάνια, αεροδρόμια, αυτοκινητόδρομοι, δημόσιοι χώροι και αναδιαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων: ο τουρισμός γίνεται συνώνυμο του εκμοντερνισμού και τα τοπία τουρισμού γίνονται τελικά τοπία εκμοντερνισμού.¹⁷ Η περίοδος 1940-1952 υπήρξε μεταβατική για την αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, τόσο προς την εισαγωγή και επεξεργασία των διεθνών προτύπων, όσο και ως προς την έκταση και τη σημασία της αρχιτεκτονικής παραγωγής.¹⁸ Η μεταπολεμική αυτή περίοδος, αποτελεί και το κρίσιμο σημείο μεταστροφής του ελληνικού τουρισμού, ο οποίος μετατρέπεται σε μαζικό, και πρόκειται να αφήσει ανεξίτηλα ίχνη στο ελληνικό τοπίο, τόσο στο αστικό, όσο και στο φυσικό.¹⁹

Αυτός ο μαζικός μεταπολεμικός τουρισμός στην Ελλάδα, θα στηριχτεί στο δίπολο 'ιστορία-τοπίο', δηλαδή στο συνδυασμό των αρχαιολογικών μνημείων του κλασικού παρελθόντος και των ελληνικών τοπίων ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.²⁰ Το εθνικό αυτό δίπολο, γίνεται πλέον

¹⁷ Αίσωπος, Γιάννης [2015] "Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ. 108-109.

¹⁸ Κολώνας, Βασίλης [2015] "Τουριστικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα 1950-1974", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ. 64.

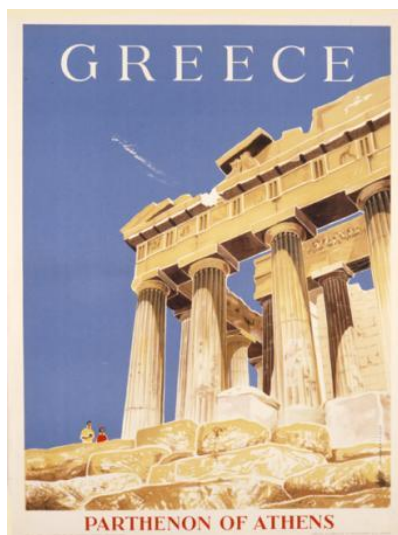
¹⁹ Φιλίππιδης, Δημήτρης [2015] "Αρχιτεκτονική στην εποχή του μαζικού τουρισμού", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ. 88.

²⁰ Αίσωπος, Γιάννης [2015] "Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, σελ. 109.

φανερό και στην προβολή της Ελλάδας στο εξωτερικό, η οποία με διαφημιστικά έντυπα και αφίσες φιλοτεχνημένες από επώνυμους καλλιτέχνες, εκθειάζει το ελληνικό τοπίο, αλλά και τις αρετές της καθημερινής ζωής στην ελληνική ύπαιθρο. Η Ελλάδα φαίνεται λοιπόν να κτίζει έναν 'μύθο' γύρω από το όνομά της, ο οποίος συντίθεται από έναν ειδυλλιακό τόπο με πλούσια ιστορία, αλλά και από έναν απελευθερωμένο ελληνικό τρόπο διαβίωσης με κοινό παρονομαστή τη διασκέδαση και την αναψυχή, τα οποία θα αποτελέσουν και τα κύρια ζητούμενα του μαζικού τουρισμού.²¹

Εικ.5 (αριστερά): Αφίσα ΕΟΤ, 1951.

Εικ.6 (δεξιά): Αφίσα ΕΟΤ, 1950-1959

Ο ιδεατός αυτός ελληνικός κόσμος που ξεκίνησε να προβάλλεται, με συστατικά του τόσο τον απολαυστικό και ηδονιστικό τρόπο ζωής, όσο και τα παραθαλάσσια τοπία και τους αρχαιολογικούς χώρους, συντέλεσαν στη μεταστροφή του ελληνικού τοπίου από ένα γεωγραφικό χώρο με πνευματική υπόσταση, σε ένα πεδίο δράσεων και συμπεριφορών. Το τοπίο, γίνεται έτσι αντιληπτό ως ένας αυτοτελής κόσμος, ο οποίος επανοηματοδοτείται και ορίζεται ως «ελληνικότητα». Ο Henry Miller, στον *Κολοσσό του Μαρουσίου*

²¹ Κολώνας, Βασίλης [2015] "Τουριστικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα 1950-1974", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, σελ. 78.

που δημοσιεύεται το 1941²², περιγράφει αυτόν τον ιδεατό ελληνικό κόσμο όπου συνυπάρχουν το «υπερφυσικό φως», η θάλασσα, οι βράχοι, τα λαϊκά κτίσματα και η Ακρόπολη, ο ήλιος, οι ψαράδες, τα παραδοσιακά καφενεία, το ούζο, η ρετσίνα, η ομορφιά των γυναικών, η φιλία, η ελληνική φιλοξενία, ο έρωτας, τα γλέντια και η «αιώνια ζωή», εικόνες μιας στερεοτυπικής «ελληνικότητας» που τυποποιούνται και αναπαράγονται. Δημιουργείται τελικά ένα τοπίο στερεοτυπικό, «ο μύθος της Ελλάδας», ένα τουριστικό προϊόν, το οποίο προβάλλεται, διαφημίζεται και καταναλώνεται. Το ελληνικό τοπίο έχει πλέον ανακατασκευαστεί.²³

Εικ.7 (αριστερά): Αφίσα
ΕΟΤ, 1970-1979.

Εικ.8 (δεξιά): Αφίσα ΕΟΤ,
1960-1969

Τα ελληνικά τοπία, υπέστησαν σε μεγάλο βαθμό κακομεταχείριση ή ακόμη και ανεπανόρθωτη καταστροφή καθ' όλη την ιστορία της χώρας και ιδιαίτερα κατά τη μεταπολεμική περίοδο (δεκαετίες '50 και '60), όπου και

²² Αναφορά του Γ.Αίσωπου στον Χένρι Μίλερ, *Ο Κολοσσός του Μαρουσίου και πρώτες εντυπώσεις από την Ελλάδα*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 1999.

²³ Αίσωπος, Γιάννης [2015] "Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, σσ. 113-115.

πραγματοποιήθηκε μια ραγδαία αστικοποίηση της Ελλάδας.²⁴ Η οικονομική πραγματικότητα της Ελλάδας στις αρχές του '50 ήταν εξαιρετικά δυσχερής, χωρίς διαθέσιμους πόρους προς επένδυση στο χώρο του τουρισμού για την κατασκευή ξενοδοχειακών μονάδων φιλοξενίας. Το πρόβλημα αυτό έρχεται να λύσει ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ), μέσω του προγράμματος των ξενοδοχείων *Ξενία*. Τα *Ξενία* καταφέρνουν να δημιουργήσουν ένα πρωτότυπο, αναγνωρίσιμο και μοντέρνο ελληνικό ιδίωμα που αιωρείται ανάμεσα στο μοντέρνο και το παραδοσιακό. Ωστόσο, σε βάθος χρόνου τα *Ξενία* θα απαξιωθούν, καθώς το ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο θα αλλάξει, και η επιθυμία για περισσότερες ανέσεις θα κυριαρχήσει.²⁵ Γενικότερα την περίοδο της δεκαετίας του '50, οι υποδομές παραθερισμού που ανοικοδομούνται, εκφράζουν το νέο πολιτικό προσανατολισμό της χώρας, καθώς και την επιθυμία πρόσδεσής της με τη Δύση: ο τουρισμός πλέον αποτελεί σύμβολο ενός πολυπόθητου κοινωνικού εκμοντερνισμού.²⁶

Εικ.9: Ξενία Πόρου, Άρης Κωνσταντινίδης, 1964.

²⁴ Τερκενλή, Θεανώ [2015] “Τουρισμός και τοπίο: Η περίπτωση της Ελλάδας”, στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σελ. 193.

²⁵ Αίσωπος, Γιάννης [2015] “Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα”, στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, σσ.115-116.

²⁶ Νικολακάκης, Μιχάλης [2015] “«Το τουριστικό παράδοξο»: Για την ιστορία του τουρισμού στην Ελλάδα από το 1950 μέχρι σήμερα”, στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σελ.40.

Η μεγάλη επιτυχία του ελληνικού τουρισμού και το πλήθος επισκεπτών στη χώρα θα φέρει την ανάγκη για μεγάλης κλίμακας τουριστικά συγκροτήματα, τα οποία με τη σειρά τους θα θέσουν υπό αμφισβήτηση τη θεμελιώδη σχέση του κτιρίου με το τοπίο. Στο σημείο αυτό, ο Τάκης Χ. Ζενέτος, προτείνει την κατασκευή και τη γλυπτική του εδάφους από τον αρχιτέκτονα, ο οποίος μπορεί να προσαρμόσει την αρχιτεκτονική στην τοπογραφία, χωρίς να αλλοιώσει την εικόνα του τοπίου. Τελικά, στο ελληνικό τοπίο θα εμφανιστούν περίοπτα πολυτελή ξενοδοχεία μεγάλης κλίμακας, «ά-τοπου Διεθνούς Στιλ», αποσυνδεδεμένα και αποκομμένα από το τοπίο, αλλά στο τέλος θα επικρατήσουν οι διάσπαρτοι κατακερματισμένοι μικροί όγκοι. Ωστόσο, το Διεθνές αυτό Στιλ, το οποίο απαντάται σε μια ομογενοποιημένη αρχιτεκτονική, αρχίζει να δημιουργεί ανασφάλεια τόσο στους Έλληνες, όσο και στους ξένους τουρίστες. Όσο περισσότερο το τουριστικό προϊόν διογκώνεται, διεθνοποιείται και ομογενοποιείται, τόσο περισσότερο οργανώνεται με βάση το βλέμμα: η όραση έχει ανάγκη από έντονες τοπικότητες, ευδιάκριτα χαρακτηριστικά, εν τέλει στερεοτυπικά, καθώς και ψευδαισθήσεις του τοπικού.²⁷

Η ανασφάλεια αυτή λοιπόν, στα μέσα της δεκαετίας του '70, φαίνεται να απαλύνεται από την ίδια την παράδοση. Η αρχιτεκτονική της περιόδου εκείνης, αναζητά την τοπική ελληνική ταυτότητα, ενώ επανοικειοποιείται παραδοσιακές μορφές και προστατεύει την αρχιτεκτονική κληρονομιά. Νέες νομοθεσίες περιορίζουν σε μεγάλο βαθμό τις σχεδιαστικές ελευθερίες των αρχιτεκτόνων, προσδιορίζοντας συγκεκριμένους μορφολογικούς κανόνες για τις νέες τουριστικές κατοικίες που κατασκευάζονται. Τελικά, ο ΕΟΤ δεν έχει να κάνει πλέον με την παραγωγή νέας αρχιτεκτονικής, αλλά με την τροποποίηση της υφιστάμενης : με την επανάχρηση, αλλά εν τέλει με την ανακατασκευή της παράδοσης. Δημιουργείται λοιπόν ένα νέο πρότυπο τουριστικής κατοίκησης, με το εξωτερικό των κτιρίων να προσφέρει την οικειότητα του παραδοσιακού

²⁷ Αίσωπος, Γιάννης [2015] "Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, σσ.116-118.

και τοπικού χαρακτήρα της εκάστοτε περιοχής. Όσον αφορά στο εσωτερικό, είτε μιμείται το εξωτερικό, με μια εύπεπτη ερμηνεία του παραδοσιακού, είτε λειτουργεί αυτόνομο και αποκομμένο από το εξωτερικό, προσπαθώντας να ανταποκριθεί στις ολοένα και αυξανόμενες απαιτήσεις για πολυτέλεια και άνεση, συνθέτοντας έναν τελείως διαφορετικό κόσμο.²⁸

Εικ.10 (αριστερά): Το πολυτελές ξενοδοχείο Περίβολας στη Σαντορίνη, 1982-2007.

Εικ.11 (δεξιά): Το πολυτελές ξενοδοχείο Katikies στη Σαντορίνη, 1988-2013.

Παράλληλα, η αυξανόμενη συμμετοχή ιδιωτών στη ραγδαία αυτή τουριστική δραστηριότητα, μέσω της προσφοράς μεγάλου αριθμού ενοικιαζόμενων δωματίων, είχε ως αποτέλεσμα μια μεγάλη διασπορά τουριστικών κτιρίων οπουδήποτε στο τοπίο. Κατά συνέπεια, τα κτίρια του τουρισμού τοποθετούνται ακατάσχετα και απρόβλεπτα στο ελληνικό τοπίο, σε μια διαδικασία συνεχούς αστικοποίησης της υπαίθρου. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε, ότι η αστική πολυκατοικία συρρικνωμένη και επενδυμένη με μια 'παραδοσιακή ενδυμασία', έχει φτάσει από την πόλη στο τοπίο και το έχει αλλοιώσει.²⁹ Τα ελληνικά τοπία τουρισμού, φαίνεται λοιπόν να

²⁸ Αίσωπος, Γιάννης [2015] "Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, σσ.118-120.

²⁹ Ο. π., σσ.120-121.

χαρακτηρίζονται τις περισσότερες φορές από λάθος χρήσεις του χώρου και της γης, όπως η δαπανηρή ανοικοδόμηση, η επέκταση των υποδομών στον αιγιαλό, αλλά και η ανεξέλεγκτη αστικοποίηση, οδηγώντας τελικά σε έναν κατακερματισμό του τοπίου.³⁰

Εικ.12: Το αστικοποιημένο
τοπίο της Μυκόνου,
Αύγουστος 2017.

Σήμερα βρισκόμαστε σε ένα σημείο καμπής, στην εποχή μετά την κρίση, μια εποχή που λόγω των περιορισμένων φυσικών και οικονομικών πόρων της Ελλάδας, καλούμαστε να προσδιορίσουμε ένα νέο παράδειγμα τουριστικής κατοίκησης. Προϋπόθεση απαιτεί τόσο η επανεξέταση των προτεραιοτήτων και των αξιών, όσο και η αναζήτηση της σχέσης με τη φύση, την αειφορία και το μειωμένο περιβαλλοντικό αποτύπωμα.³¹ Η αρχιτεκτονική δεν μπορεί να συνεχίσει να είναι παγιδευμένη στα στερεότυπα άλλων

³⁰ Τερκενλή, Θεανώ [2015] “Τουρισμός και τοπίο: Η περίπτωση της Ελλάδας”, στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, σελ. 192.

³¹ Αίσωπος, Γιάννης [2015] “Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα”, στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, σελ.122.

δεκαετιών,³² ούτε και να είναι νοσταλγική. Οφείλει να διδαχθεί από τη στοιχειώδη διαβίωση που πρότειναν τα Ξενία και να διερευνήσει την παραδοσιακή αρχιτεκτονική χωρίς όμως να την αναπαράγει άκριτα. Η νέα αυτή αρχιτεκτονική οφείλει να αναζητήσει το 'λιγότερο' –μορφικά και υλικά, το πρωταρχικό, το ανεπιτήδευτο, το ασκητικό, ανακατασκευάζοντας το συλλογικό και αποκτώντας πνευματική αξία.³³

Στη συνέχεια, θα γίνει προσπάθεια να προσδιοριστεί αυτή η πρωταρχική 'ελάχιστη' αρχιτεκτονική, τόσο μέσα από ιστορικές και λογοτεχνικές εικόνες, όσο και μέσα από σύγχρονες αρχιτεκτονικές προτάσεις. Στόχος δεν είναι η νοσταλγική επιστροφή στην αρχετυπική καλύβα, αλλά ο εντοπισμός μιας νέας αρχιτεκτονικής στην τουριστική κατοίκηση, η οποία θα αναζητήσει το νόημα στο πλέον τεχνητό και ανακατασκευασμένο φυσικό τοπίο. Η φύση είναι το αδύνατον, όπως και η επιστροφή μας σε αυτήν. Όπως αναφέρει ο Αποστόλης Αρτινός, «η φύση δεν είναι φυσική, είναι ιστορική, είναι μια πολιτισμική κατασκευή και έτσι, ένα πεδίο ανοιχτό στη νοηματοδότησή του, στην τοπογράφησης του στο περιβάλλον της διαλεκτικής.»³⁴ Η έρευνα αυτή λοιπόν, θα εστιάσει σε αναφορές και προτάσεις στις οποίες η φύση και το τοπίο δεν είναι απλώς μια 'θέα' της κατοικίας, αλλά συνιστούν το θεμελιώδες νόημα της κατοίκησης. Ο λιτός βίος και η ελάχιστη μορφή, ίσως θα μπορούσαν τελικά να νοηματοδοτήσουν την έννοια του παραθερισμού στο ελληνικό τοπίο.

³² Πλάντζος, Δημήτρης [2015] "Σκηνές από την ελληνική ετεροτοπία", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σελ.215.

³³ Αίσωπος, Γιάννης [2015] "Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, σελ.122.

³⁴ Αρτινός, Αποστόλης [2014] *Η Ετεροτοπία της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις ΣΜΙΛΗ, σσ.14-15.

*Γ. Αναζητώντας την ουσία του
κατοικείν : Πορεία προς το
‘λιγότερο’*

1. Περί ασκητισμού

Για πολλά χρόνια, η φράση του Mies van der Rohe “less is more” (το λιγότερο είναι περισσότερο), αποτέλεσε ένα δημοφιλές σύνθημα του αφαιρετικού σχεδιασμού. Για τον Mies, το σύνθημα αυτό υποστήριζε την ηθική και αισθητική αξία μιας οικονομίας των μέσων στην αρχιτεκτονική, η οποία χαρακτηρίστηκε από έτοιμα – ready-made αντικείμενα, από την απόρριψη των διακοσμητικών στοιχείων, καθώς και οποιουδήποτε στοιχείου θεωρούνταν περιττό. Σήμερα, το σλόγκαν “less is more” έχει επανέλθει στο προσκήνιο, αυτή τη φορά υποστηριζόμενο από κριτικούς, αρχιτέκτονες και σχεδιαστές: μερικοί το έχουν μεταφράσει σε ήθος και κυριολεκτική λιτότητα, ενώ άλλοι προσπάθησαν να ξεφύγουν από τα συνήθη όρια της αρχιτεκτονικής, αντιμετωπίζοντάς το πιο σφαιρικά. Σε κάθε περίπτωση, η φράση “less is more” δεν είναι πλέον μια αισθητική αρχή αλλά μια ισχυρή ιδεολογία, στην οποία η οικονομία των μέσων δεν είναι απλώς μια σχεδιαστική μέθοδος, αλλά μια απολύτως απαραίτητη οικονομική στρατηγική.³⁵

Σύμφωνα με τον Pier Vittorio Aureli, τόσο το σύνθημα “less is more”, όσο και η πολιτική της λιτότητας, φαίνεται να συγκλίνουν στην έννοια του ασκητισμού, ο οποίος θα μπορούσε να οριστεί ως η αποχή από τις χαρές της ζωής. Σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο Max Weber, ο ασκητισμός χωρίζεται σε δύο είδη: τον ‘εσωτερικό’ και τον ‘εξωτερικό’. Στην πρώτη περίπτωση, ο ασκητισμός αποτελεί μία απόσυρση από τον κόσμο (όπως τον πράττουν οι μοναχοί), ενώ στη δεύτερη περίπτωση, το άτομο που τον πράττει απελευθερώνεται από ρηχούς επίγειους περισπασμούς και αφοσιώνεται πλήρως στην εργασία και την παραγωγή. Το είδος του ασκητισμού αυτού, κατά

³⁵ Aureli, Pier Vittorio [2013] *Less Is Enough: On Architecture and Asceticism*, Moscow: Strelka Press, σσ.4-5.

τον Weber, αποτελεί και μια από τις θεμελιώδεις βάσεις του καπιταλισμού.³⁶ Τα τελευταία χρόνια, ο ασκητισμός έχει θεωρηθεί ως η ιδεολογική και ηθική πηγή της ιδέας της λιτότητας. Η πολιτική της λιτότητας η οποία εφαρμόστηκε και στην Ελλάδα με στόχο την περικοπή των δημοσίων δαπανών, υποστήριξε ότι μόνο κάνοντας 'θυσίες', ο άνθρωπος μπορεί να σώσει τον εαυτό του. Στην περίπτωση αυτή, ο ασκητισμός ανάγεται σε αποχή και αυτοπειθαρχία, ως η θέληση να θυσιάσουμε το παρόν, με στόχο να κερδίσουμε το μέλλον μας.³⁷

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο του ασκητισμού αποτελεί το γεγονός ότι ωθεί τον άνθρωπο στο να εστιάσει στη ζωή του και να τη δομήσει ανάλογα με συνήθειες και κανόνες που επιλέγει ο ίδιος. Κατά τη διαδικασία αυτή, διαδραματίζει φυσικά σπουδαίο ρόλο και η αρχιτεκτονική, ως το μέσο μέσα στο οποίο ο άνθρωπος συγκροτεί τη ζωή του. Ο μοναχισμός εξελίχθηκε σε διαφορετικά είδη, από την ερημική ζωή μακριά από τις κοινότητες, μέχρι την κοινοβιακή όπου οι μοναχοί ακολουθούν τους νόμους του μοναστηριού. Οι πρώτοι μοναχοί, αποφάσισαν να μείνουν μαζί αλλά σε ατομικές καλύβες γύρω από έναν κεντρικό χώρο που συνήθως ήταν η εκκλησία. Σύμφωνα με τον Roland Barthes³⁸, η ζωή σε έναν προσωπικό χώρο ο οποίος ωστόσο είναι μέρος μιας μικρής κοινότητας, αποτέλεσε και τη θεμελιώδη τυπολογία του σύγχρονου κόσμου: το μονόκλινο δωμάτιο. Η ιδέα αυτή κατά την οποία η αρχιτεκτονική διαχωρίζει την προσωπική από τη συλλογική ζωή, συναντάται και στα Καρτεσιανά μοναστήρια, στα οποία οι μοναχοί διαθέτουν ατομικές κατοικίες ως ελάχιστους χώρους διαβίωσης. Όσον αφορά στα κοινόβια μοναστήρια, η αρχιτεκτονική τους φαίνεται να ορίζει όλες τις πτυχές της ζωής, έως την πιο μικρή λεπτομέρεια: στα μοναστήρια αυτά, η μορφή ακολουθεί τη

³⁶ Weber, Max [2002] *Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism*, London: Penguin (το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1905).

³⁷ Aureli, Pier Vittorio [2013] *Less Is Enough: On Architecture and Asceticism*, σσ.6-7.

³⁸ Barthes, Roland [2013] *How To Live Together: Novelistic Simulations of some Everyday Spaces*, New York: Columbia University Press.

λειτουργία, καθώς η αρχιτεκτονική τους αποτελεί την οπτικοποίηση των δραστηριοτήτων που λαμβάνουν χώρα καθημερινά.³⁹

Εικ.13 (αριστερά): Le Corbusier, Μοναστήρι Sainte Marie de la Tourette, Lyon, 1961.

Εικ.14 (δεξιά): John Pawson, Μοναστήρι Novy Dvur, Τσεχία, 1999-2004.

Παράλληλα όμως, ο μοναχισμός φαίνεται να μην επηρέασε μόνο την αρχιτεκτονική των μοναστηριών, αλλά να παρήγαγε τις πειθαρχικές και καταπιεστικές τυπολογίες των νοσοκομείων, των φυλακών, των στρατοπέδων, αλλά και των εργοστασίων. Στις περιπτώσεις αυτές, ο ασκητισμός που συναντάται στην αρχιτεκτονική τους, είχε ως στόχο να πετύχει μία μορφή αμοιβαιότητας μεταξύ των υποκειμένων και της εξουσίας. Σύμφωνα με τον Aureli, ακόμη και η κατοικία Dom-Ino του Le Corbusier πρότεινε μια 'ελάχιστη' σχεδόν ασκητική ιδιοκτησία για τις χαμηλότερα κοινωνικές τάξεις. Συνολικά, παρατηρούμε ότι ο ασκητισμός δεν συναντάται μόνο στα κελιά των μοναχών, αλλά εξαπλώνεται τόσο σε όλη τη λογική του καπιταλισμού, όσο και στο μινιμαλιστικό design. Στο σημείο αυτό, ο Aureli αναρωτιέται, εάν ο ασκητισμός μπορεί τελικά να μας οδηγήσει σε έναν διαφορετικό τρόπο ζωής, μακριά από αυτόν που μας επιβάλλει το κοινωνικό μας status. Παράλληλα, όπως αναφέρει, ένας από τους μεγαλύτερους κινδύνους που ελλοχεύει, είναι η

³⁹ Aureli, Pier Vittorio [2013] *Less Is Enough: On Architecture and Asceticism*, σσ.8-13.

‘αισθητικοποίηση’ του ασκητισμού και ο περιορισμός του σε ένα στίλ και μία ατμόσφαιρα.⁴⁰

Αυτή η ‘αισθητικοποίηση’ του ασκητισμού θα μπορούσε να εντοπιστεί στο *minimal design*. Ένα προφανές παράδειγμα μινιμαλιστικής αισθητικής σύμφωνα με τον Aureli αποτελεί ο αρχιτέκτονας John Pawson, του οποίου τα έργα κυμαίνονται από πολυτελείς βίλλες, μέχρι και το μοναστήρι *Novy Dvur* στην Τσεχία. Λευκοί τοίχοι, απλές μορφές και άδαιοι χώροι, μετατρέπουν τον ασκητισμό σε κλισέ. Ο Aureli αναφέρει, ότι ο Pawson ανέλαβε το μοναστήρι όταν ένας μοναχός επισκέφτηκε το κατάστημα Calvin Klein στη Νέα Υόρκη, το οποίο ήταν κατασκευασμένο από τον αρχιτέκτονα. Εκεί ενθουσιάστηκε τόσο πολύ με την απλότητα και την ‘αγνότητα’ του χώρου, όπου τελικά αποφασίστηκε να ανατεθεί το μοναστήρι στον Pawson. Στο σημείο αυτό, ο Aureli επισημαίνει πόσο εύκολο είναι να μετατραπεί ο ασκητισμός σε μια «ανειλικρινή καρικατούρα». ⁴¹

Εικ.15: John Pawson,
Μοναστήρι Novy Dvur,
Τσεχία, 1999-2004.

Εικ.16: John Pawson,
Κατάστημα Calvin Klein,
Νέα Υόρκη, 1993-1995.

⁴⁰ Aureli, Pier Vittorio [2013] *Less Is Enough: On Architecture and Asceticism*, σσ.8-9, 19, 26.

⁴¹ Ό.π., σελ.27.

Εκτός από τον Pawson, σύμφωνα με τον Aureli, η προσωποποίηση ενός τέτοιου είδους αρχιτέκτονα είναι ο Peter Zumthor, ο οποίος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως ένας «ημι-ερημίτης»: ο Aureli αναφέρει την αρχιτεκτονική του σαν ένα ακόμη παράδειγμα «αισθητικοποιημένου ασκητισμού», η οποία χαρακτηρίζεται από μία «αύρα εγκράτειας». Συγκεκριμένα, ως το πιο οφθαλμοφανές παράδειγμα, περιγράφει το *Serpentine Gallery Pavilion*, το οποίο κατασκευάστηκε το 2011 σε έναν από τους πιο πολυτελείς χώρους του Λονδίνου, στο Kensington Gardens. Τόσο λόγω του ονόματός του *Hortus Conclusus*, όσο και λόγω της διάταξής του – ένας κήπος περιφραγμένος από μία ορθογωνική ξύλινη γκαλερί, το pavilion θυμίζει μοναστήρι. Στο pavilion αυτό, προκειμένου να εισέλθει κανείς στον κήπο, αναγκάζεται να περάσει από έναν σκοτεινό και στενό διάδρομο: αυτή η τελετουργική είσοδος, εντείνει την εμπειρία του περάσματος από το ‘κοσμικό’ εξωτερικό, στο ‘ιερό’ εσωτερικό. Ο Zumthor επομένως εδώ δημιουργεί μια αύρα ‘ταπεινότητας και λύτρωσης’, όπου οι επισκέπτες θα μπορούν να διαλογιστούν, μακριά από τη θορυβώδη χαστική πόλη.⁴²

Εικ.17: Peter Zumthor,
Serpentine Gallery Pavilion,
Hortus Conclusus, 2011.

Στο κείμενό της *English Pastoral*, η Andrea Philips διατυπώνει την άποψη ότι «η υποτιθέμενη και τεχνητή ταπεινότητα του pavilion του Zumthor,

⁴² Aureli, Pier Vittorio [2013] *Less Is Enough: On Architecture and Asceticism*, σσ. 27-28.

δεν ανταποκρίνεται στον κερδοσκοπικό μηχανισμό χρηματοδότησης που συνήθως αντιπροσωπεύει η ανάθεση των αρχιτεκτονικών έργων». Σύμφωνα με την Philips, το *Serpentine Gallery Pavilion* θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα 'pavilion λιτότητας' καθώς είναι κατασκευασμένο με φθηνά υλικά, ενώ αντιπροσωπεύει 'βουκολικές πολιτικές', τις οποίες το κεφάλαιο υιοθέτησε με το ξεκίνημα της οικονομικής ύφεσης. Όπως συμπληρώνει, «οι πολιτικές αυτές λειτουργούν απαλύνοντας ιδεολογικά και 'σβήνοντας' την αυξανόμενη οικονομική και κοινωνική ανισότητα, μέσω εικόνων διαλογισμού, στοχασμού και συμφιλίωσης με τη φύση. Ενώ περιμένουμε ότι ο επισκέπτης θα βρει την ηρεμία στο χώρο αυτό, το μόνο που μπορεί κανείς να 'ακούσει' είναι οι αντιφάσεις της ιστορίας, του εμπορίου και της σκληρής εργασίας, κάτω από μια επίφαση λύτρωσης.» Στο σημείο αυτό, ο ασκητισμός χάνει το χαρακτήρα του και μετατρέπεται σε ένα 'άδειο κέλυφος', του οποίου η κενότητα είναι αντιστρόφως ανάλογη με τον τεράστιο οικονομικό πλούτο που αντιπροσωπεύει αυτού του είδους η αρχιτεκτονική.⁴³

Στη συνέχεια, ως παράδειγμα «ανειλικρινούς ασκητισμού», ο Aureli αναφέρει και τη φωτογραφία του Steve Jobs από την Diana Walker, καθισμένου στο πάτωμα του άδειου καθιστικού του, με ένα φλυτζάνι τσάι στο χέρι, ένα φωτιστικό και ένα πικ-απ. Στη φωτογραφία αυτή, ο ασκητισμός που προβάλλει ο Jobs, εκ πρώτης όψεως δεν μοιάζει κατασκευασμένος, αλλά παρουσιάζει μια αίσθηση αλήθειας και καθημερινότητας. Ο Jobs γενικότερα είχε αρκετά στοιχεία ενός μοναχού, καθώς έτρωγε λίγο και φορούσε πάντα τα ίδια ρούχα. Με την αρρώστια του, ο ασκητισμός του έγινε ακόμη πιο ισχυρός, καθώς δεν την άφησε να επηρεάσει την αποφασιστικότητα και τη συγκέντρωσή του. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Aureli, ένας ασκητής οφείλει να έχει συνεχώς αυτοέλεγχο, χειριζόμενος το σώμα και το μυαλό του με απώτερο στόχο τη ζωή του. Ο Jobs όμως, αφιέρωσε την ασκητική του ζωή στην τεχνολογία και στην αγορά και όχι στη ζωή του, με αποτέλεσμα να μην μπορέσει να ελέγξει τελικά τον ίδιο του τον εαυτό. Για τον Aureli αυτός ήταν

⁴³ Phillips, Andrea [2011] "English Pastoral", *Log*, No. 23, σσ. 78-83.

ένας «ψευδής ασκητισμός, όπου η κερδοσκοπική νοοτροπία είναι τυλιγμένη σε μια αύρα αυτοσυγκράτησης».⁴⁴

Εικ.18: Φωτογραφία του Steve Jobs από την Diana Walker στο σπίτι του στην Καλιφόρνια το 1982.

Το τελευταίο παράδειγμα που αναφέρει ο Aureli, είναι τα έξι πρωτότυπα για ατομικούς μη κατοικήσιμους χώρους που κατασκεύασε τη δεκαετία του '80 ο Ισραηλινός καλλιτέχνης Absalon. Οι έξι αυτοί χώροι σε κλίμακα 1:1, οι οποίοι σήμερα φιλοξενούνται σε μουσεία τέχνης, αποτέλεσαν μακέτες μιας 'πιθανής αρχιτεκτονικής' τις οποίες ο καλλιτέχνης διερεύνησε και προσπάθησε ο ίδιος να κατοικήσει. Στόχος του ήταν να επαναπροσδιορίσει την αρχιτεκτονική, όχι μόνο ως στυλ, αλλά ως μια ριζικά διαφορετική μορφή ζωής από αυτήν που πρότειναν τα μεγαλοαστικά διαμερίσματα του 19^{ου} αιώνα. Το ενδιαφέρον στο παράδειγμα του Absalon, ήταν ότι δεν σχεδίασε τις κατοικίες αυτές για τους άλλους, αλλά για να τις κατοικήσει ο ίδιος. Σύμφωνα με τον Aureli, αυτή είναι και μία θεμελιώδης αρχή του ασκητισμού: «ο ασκητισμός είναι πράξη επικεντρωμένη στον εαυτό μας, και όχι κάτι που επιβάλλουμε στους άλλους». Ο Absalon σχεδίασε τους χώρους αυτούς για το δικό του σώμα, με στόχο να περιορίσουν τα υπάρχοντά

⁴⁴ Aureli, Pier Vittorio [2013] *Less Is Enough: On Architecture and Asceticism*, σσ.29-32.

του στο ελάχιστο, να του δημιουργήσουν μεγαλύτερη αυτοπειθαρχία, και να τον βοηθήσουν να αναπτύξει μία ζωή εντελώς διαφορετική από αυτήν που ορίζουν οι άγραφοι κανόνες της κοινωνίας.⁴⁵

Εικ.19,20: Δύο από
τα πρωτότυπα για
ατομικούς χώρους
που κατασκεύασε ο
καλλιτέχνης
Absalon, 1992.

Σήμερα, στη σύγχρονη εποχή της κρίσης, της αστάθειας και της ανασφάλειας, ο ασκητισμός γίνεται μερικές φορές αναπόφευκτος: στο σημείο αυτό, η φράση 'less is more' μοιάζει σαρκαστική, καθώς γνωρίζουμε ότι το λιγότερο είναι λιγότερο. Ο ασκητισμός κατά τον Aureli είναι μια δυνατότητα να διεκδικήσουμε μια καλή ζωή και μαζί με αυτήν, μια ελπίδα ότι μπορούμε να ζήσουμε –και να ζήσουμε καλύτερα– με λιγότερα. Ωστόσο, το 'λιγότερο', δεν θα έπρεπε να μετατραπεί σε ιδεολογία: το λιγότερο δεν είναι περισσότερο, το λιγότερο είναι λιγότερο. Μόνο όταν ξεπεράσουμε την ιδεολογική αυτή αύρα, θα μπορέσει το λιγότερο να αποτελέσει την αρχή για μία εναλλακτική μορφή ζωής, απελευθερωμένη από τις πλαστές ανάγκες που δημιουργεί η αγορά, αλλά και τις πολιτικές λιτότητας που επιβάλλουν τα χρέη. Ολοκληρώνοντας, ο Aureli υποστηρίζει: «Λέγοντας ότι το λιγότερο είναι αρκετό, επαναπροσδιορίζουμε τι πραγματικά χρειαζόμαστε προκειμένου να ζήσουμε μια 'καλή' ζωή –κι αυτό είναι, μια ζωή αποκομμένη από την ιδιοκτησία και το άγχος της παραγωγής, όπου το λιγότερο είναι αρκετό».⁴⁶

⁴⁵ Aureli, Pier Vittorio [2013] *Less Is Enough: On Architecture and Asceticism*, σσ.33-36.

⁴⁶ Ο. π., σσ.38-40.

2. Επαναπροσδιορίζοντας τις συνθήκες άνεσης

Στις αρχές του 1930, ο Walter Benjamin με πολλά κείμενά του προσέγγισε κριτικά τα εσωτερικά των μεγαλοαστικών κατοικιών του 19^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τον Benjamin, ένα μεγαλοαστικό διαμέρισμα ήταν γεμάτο αντικείμενα, τα οποία είχαν αποκλειστικό σκοπό να επιβεβαιώσουν την ιδεολογία της ιδιωτικής κατοικίας. Στα εσωτερικά αυτά, παρατήρησε ότι τα έπιπλα και η διακόσμηση δεν ήταν αποτέλεσμα των βασικών αναγκών των κατοίκων, αλλά της προσπάθειάς τους να αφήσουν τα ίχνη τους στο χώρο και να τον κάνουν οικείο. Σε αντίθεση με αυτή τη μορφή κατοίκησης, ο Benjamin πρότεινε μία 'tabula rasa', έναν χώρο άδειο, κενό ταυτότητας: στο κείμενό του *Experience and Poverty*, περιγράφει τις γυμνές μπετονένιες κατασκευές του Le Corbusier, ως την ενσάρκωση αυτής της αρχιτεκτονικής. Εδώ ο Benjamin, φαίνεται να συγκλίνει με το Baudelaire, ο οποίος επίσης απέρριψε τον παραδοσιακό τρόπο ζωής μέσα σε ένα διαμέρισμα. Αντιθέτως, προτιμούσε να ζει σε μικρά δωμάτια, ενώ μετακόμιζε συχνά και μισούσε την άνεση. Σαν μοναχός, ο Baudelaire μείωσε τα προσωπικά του αντικείμενα στο ελάχιστο, προκειμένου να χρησιμοποιεί την ίδια την πόλη ως μια απέραντη κατοικία, τόσο μεγάλη ώστε να μπορεί να χαθεί μέσα σε αυτήν.⁴⁷

Στη σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική υπερίσχυσε η προσκόλληση στο αρχιτεκτονικό αντικείμενο, υποτιμώντας οτιδήποτε άλλο θα μπορούσε να επινοήσει ή να χρησιμοποιήσει κανείς, προκειμένου να προσωποποιήσει και να αναγνωρίσει το κατοικήσιμο περιβάλλον. Ωστόσο, η οικονομική κρίση, οι κοινωνικοπολιτικές αστάθειες και οι καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης, έδειξαν ότι η αρχιτεκτονική οδηγείται σε μια εναλλακτική κατοίκηση στην οποία και

⁴⁷ Aureli, Pier Vittorio [2013] *Less Is Enough: On Architecture and Asceticism*, σσ.21-24.

«εξαφανίζεται». Η διαφοροποίηση είναι προφανής: εκείνο που μας ελκύει δεν είναι μόνο τα μείζονα αρχιτεκτονήματα, αλλά και η απουσία τους. Αυτή η ελάσσων αρχιτεκτονική, την οποία ο Γιώργος Τζιρτζιλάκης ονομάζει «μετα-αρχιτεκτονική», είναι εξίσου ισχυρή και σημαντική με τα πιο υψηλά επιτεύγματα της αρχιτεκτονικής, καθώς προσφέρει νέες ιδιαίτερες εμπειρίες κατοίκησης. Μια σειρά σύγχρονες καλλιτεχνικές πρακτικές επεξεργάζονται τα τελευταία χρόνια εκδοχές της μετα-αρχιτεκτονικής, καθώς και μια ριζοσπαστική κριτική της κατοίκησης: τι άλλο είναι οι χωρικές εγκαταστάσεις (installations), τα προσωρινά καταφύγια, οι ανακυκλώσεις κοινότοπων αντικειμένων, οι φορητές κατοικίες και οι σωματοποιημένες διαμονές-ενδύματα, αν όχι ένα είδος μετα-αρχιτεκτονικής;⁴⁸

Εικ.21: Πολυτελές διαμέρισμα στο Παρίσι, διακοσμημένο την εποχή της Belle Époque (1871 – 1914), το οποίο έμεινε κλειδωμένο μέχρι το 2010.

Σύμφωνα με τον Κοτιώνη, σε ένα ενιαίο περιβαλλοντικό σύστημα η αναπαραγωγή του μέσα, εξάγεται ως κρίση στις συνθήκες του έξω. Με αυτόν τον τρόπο, έξω δημιουργείται αυτό που ονομάζουμε «κλιματική αλλαγή», με τα προσδοκώμενα ακραία καιρικά φαινόμενα και τη φαντασίωση που τα εικονοποιεί στον κινηματογράφο ή στα δελτία καιρού, ενώ μέσα δημιουργείται αυτό που ονομάζεται «συνθήκες άνεσης». Οι «συνθήκες άνεσης»

⁴⁸ Τζιρτζιλάκης, Γιώργος [2014] "Ο χωριάτης και η μηχανή: Για μια ελάσσονα αρχιτεκτονική", στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σσ.19,24-26.

προδιαγράφουν το σύγχρονο άνθρωπο ως «άνθρωπο εσωτερικού χώρου», τον οποίο ο Κοτιώνης ονομάζει *homo internis*. Τόσο ο φιλοσοφικός αναστοχασμός, όσο και οι πρακτικές της αρχιτεκτονικής, απευθείας αναφέρονται και παράγονται από αυτή τη φιγούρα, τη σκιά της ανθρωπίνης παρουσίας, τον «κάτοικο εντός». Στη σύγχρονη κοινωνία, παρατηρούμε ότι οι «συνθήκες άνεσης», γίνονται ο προσρισμός του νέου ανθρώπου εσωτερικού χώρου, ενώ η διεύρυνσή τους εκλαμβάνεται ως αυτονόητη προϋπόθεση συγκρότησης του βίου του.⁴⁹

Στο πλαίσιο του επαναπροσδιορισμού ή και της απόρριψης των «συνθηκών άνεσης», παράδειγμα αποτελεί η φιλοσοφία του Nietzsche. Στο αυτοβιογραφικό *Τάδε έφη Ζαρατούστρα*, ο Nietzsche δημιουργεί άξαφνα τους όρους της ακραίας άρνησης της υπερθέρμανσης, θεωρώντας την ως ένα από τα πιο επιβλαβή χαρακτηριστικά της ζωής στην πόλη. Η αντίδρασή του στην αστική άνεση με τα λόγια του Ζαρατούστρα παίρνει την εξής μορφή: «Ο χειμώνας, ένας απαίσιος φιλοξενούμενος, κάθεται στο σπίτι μου: μελάνιασαν τα χέρια μου από τη χειραψία με τη φίλιά του... Ένα φτηνό κρεβάτι με ζεσταίνει περισσότερο από ένα πλούσιο, γιατί ζηλεύω τη φτώχεια μου. Και το χειμώνα η φτώχεια μου είναι περισσότερο από ποτέ πιστή. Με κακία αρχίζω τη μέρα μου, χλευάζω τον χειμώνα με ένα κρύο μπάνιο». Στη φιλοσοφία του Nietzsche, η άρση των «συνθηκών άνεσης» δεν είναι πέρασμα από την άνεση στον ασκητισμό, αλλά η μετατροπή της άνεσης στο αντίθετό της, δηλαδή σε υπερθετική δοκιμασία.⁵⁰

Παρατηρούμε λοιπόν ότι ο Nietzsche, αναζητώντας τις συνθήκες ευζωίας, αναζητά παράλληλα τη ριζική άρση των όρων μιας υποτιθέμενης ευζωίας. Η πρακτική αυτή, φαίνεται να είναι αντίστοιχη με τη φιλοσοφία του: αν βασική φιλοσοφική του απαίτηση υπήρξε το γκρέμισμα όλων των ηθικών αξιών, τις οποίες προϋποθέτουν όλες οι προγενέστερες φιλοσοφίες, βασικό

⁴⁹ Κοτιώνης, Ζήσης [2014] “Προς τα έξω! Ο περιστρεφόμενος πύθος του Διογένη και η κλιματική αλλαγή”, στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σελ.162.

⁵⁰ Ο. π., σελ.163.

βιοτικό του αίτημα υπήρξε το γκρέμισμα όλων των συμβατικών όρων διαβίωσης. Με τον τρόπο αυτό, ο φιλόσοφος εκτός από τη συνθήκη άνεσης, υπονόμει και τον πιο θεμελιώδη εξ όλων αυτών των όρων, που είναι η υγεία. Με κάθε του απόφαση και κάθε μετακίνηση, ακόμα και μιλώντας για την ίδια την ευζωία του μεσογειακού κλίματος και της μεσογειακής διατροφής, πρακτικά τη μεταμόρφωνε στο αντίθετό της, μετατρέποντάς την σε μια δυστοπική περιπλάνηση.⁵¹

Οι κατοικίες, τα κελύφη μέσα στα οποία υπάρχουμε και κατοικούμε, είναι μεταφορές ή αλληγορίες των πρακτικών της κατοίκησής μας. Με σκοπό να υπονομεύσει την ηθική διάσταση των κυρίαρχων τρόπων κατοίκησης, ο Nietzsche χρησιμοποίησε την παλιά μεταφορά της σπηλιάς, για να φιλοξενήσει εντός της τη φιλοσοφική περσόνα που αντιπροσώπευε τον ίδιο, δηλαδή τον Ζαρατούστρα. Η σπηλιά είναι η μεταφορά μιας αδιαμεσολάβητης κατοίκησης από τις κυρίαρχες ηθικές αξίες: δεν αντιπροσωπεύει την επαναφορά σε μια φυσική, αδαμιαία κατάσταση τύπου Rousseau, αλλά την απογύμνωση από την ηθική συγκρότηση του θεσμοποιημένου κατοικείν. Αφού η σπηλιά είναι μια έτοιμη μη κατασκευασμένη κατοικία, δεν έχει προηγηθεί η θεσμική κατασκευή της από τις αξίες του πολιτισμού. Εδώ πλέον δεν μιλάμε για τις φυσικές συνθήκες άνεσης, αλλά για τις πολιτισμικά προσδιορισμένες συνθήκες άνεσης: πρόκειται για την άνεση του να ζεις μέσα σε ένα πλαίσιο ηθικών κανόνων.⁵²

Η απόρριψη των «συνθηκών άνεσης» συναντάται και στα αποσπάσματα από τη μυθική βιογραφία του Διογένη, ο οποίος αποφάσισε να ζήσει μέσα σε ένα πιθάρι. Όπως ο Nietzsche, έτσι και ο Διογένης προβαίνει σε μια κυνική κατοίκηση, η οποία απορρίπτει τους συνήθεις όρους του κατοικείν. Το πιθάρι σε αντίθεση με τη σπηλιά, δεν εντοπίζεται στη φύση, αλλά αποτελεί μια κατασκευή ανθρωπογενή, ένα ready made αντικείμενο. Σύμφωνα

⁵¹ Κοττώνης, Ζήσης [2014] "Προς τα έξω! Ο περιστρεφόμενος πίθος του Διογένη και η κλιματική αλλαγή", στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, σσ.163-164.

⁵² Ό.π., σελ. 164.

με τον Κοτιώνη, το πιθάρι το οποίο περιστρέφεται, θα μπορούσε να συμβολίσει μια σημαντική επινόηση για το βιοκλιματικό σπίτι: πράγματι, σύγχρονες ιδέες για τη μεταβλητότητα ή για την κινητικότητα του κελύφους, συμπυκνώνονται στην ιδιοφυή χρήση του πιθαριού. Καθώς εδράζεται μερικώς, είναι εύκολο να στριφογυρνά ανάλογα με τον καιρό και τις εποχές, επιτρέποντας ή διώχνοντας τον ήλιο, ενώ δέχεται ή εμποδίζει τον αέρα να εισέλθει. Ο Διογένης, ένας παρασιτικός νομάς, ένας αιρετικός κάτοικος, υπονομεύει τις καθιερωμένες «συνθήκες άνεσης», κλονίζοντας έναν ολόκληρο ηθικό κόσμο.⁵³

Ο *homo internis*, «ο άνθρωπος του εσωτερικού χώρου» κατοικεί εντός μας. Η κριτική λοιπόν ενδοσκόπηση, αναζητά μια 'εξωτερικότητα', η οποία είναι και παραμένει διαφεύγουσα. Η αναζήτηση του διαφυγόντος στοιχείου μπορεί να συνιστά τον ορίζοντα μιας έρευνας του 'έξω'.⁵⁴ Στην έρευνα αυτή, η φυσική παρουσία του ανθρώπου στον εξωτερικό χώρο συνιστά τη βάση για να κατανοήσουμε την κατοίκηση του 'έξω' και να αναζητήσουμε την ουσία του κατοικείν. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα του τι μπορεί να κάνει κανείς ευρισκόμενος έξω και πώς μπορεί να εγκατασταθεί σε αυτό, τόσο μόνος μέσα στο τοπίο, όσο και μέσω μιας ελάχιστης δομής. Στόχος είναι λοιπόν ένας επαναπροσδιορισμός των «συνθηκών άνεσης» που έχουν επικρατήσει, με απώτερο σκοπό την εύρεση του νοήματος της κατοίκησης και του παραθερισμού στο τοπίο.

⁵³ Κοτιώνης, Ζήσης [2014] "Προς τα έξω! Ο περιστρεφόμενος πίθος του Διογένη και η κλιματική αλλαγή", στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, σσ. 167-169.

⁵⁴ Ό. π., σσ. 170-171.

3. Επιστροφή στη φύση

Ο ιστορικός Lewis Mumford⁵⁵, εντοπίζει τα πρώτα εξοχικά σπίτια στην Αγγλία του 15^{ου} αιώνα, ως μια νέα αρχιτεκτονική πράξη που αρνείται την κοινότητα και 'παραδίδεται' στη φύση. Για τον Mumford, η αντίδραση αυτή στον παλιό τρόπο ζωής εκφράστηκε με την απόρριψη των κάστρων (την περίοδο εκείνη σταματούν να κτίζονται νέα κάστρα) και τη μετάβαση σε μια πιο πνευματική ζωή που λαμβάνει χώρα στα νέα εξοχικά σπίτια. Ο νέος αυτός κτiriaκός τύπος, δεν ορίζει πια έναν περιφραγμένο χώρο που τοποθετείται στο τοπίο, αλλά έναν χώρο ανοικτό στο τοπίο, στον οποίο ο άνθρωπος της πόλης επιστρέφει στη φύση. Ωστόσο για τον Mumford, «το εξοχικό σπίτι αποτελεί ένα σημάδι παρακμής της κοινωνίας μας, το οποίο υπηρετεί την απληστία όσων κυβερνούν».⁵⁶ Αντίστοιχη άποψη φαίνεται να είχε και ο Adolf Loos ο οποίος έγραψε:

«Μου επιτρέπετε να σας οδηγήσω στις όχθες μιας λίμνης στο βουνό; Ο ουρανός είναι γαλανός, τα νερά πράσινα και όλα είναι βαθιά ειρηνικά. Τα βουνά και τα σύννεφα καθρεπτίζονται μέσα στη λίμνη, όπως καθρεπτίζονται και τα σπίτια, οι αυλές, τα περιβόλια και οι εκκλησίες. Δεν μοιάζουν φτιαγμένα από ανθρώπινο χέρι αλλά από το Θεϊκό εργαστήρι, σαν τα βουνά και τα δέντρα, τα σύννεφα και το γαλανό ουρανό. Και όλα αποπνέουν ομορφιά και γαλήνη. Α, τι είναι αυτό; Μια παραφωνία μέσα στην αρμονία. Σαν απροσδόκητη κραυγή. Στο κέντρο, κάτω από τα σπίτια των χωρικών, που δεν δημιουργήθηκαν από αυτούς αλλά από τον Θεό, υπάρχει μια βίλλα. Την έφτιαξε άραγε ένας καλός ή ένας κακός αρχιτέκτονας; Δεν ξέρω, το μόνο που ξέρω είναι ότι η γαλήνη και η ομορφιά δεν υπάρχουν πια...Και ρωτάω ξανά:

⁵⁵ Αναφορά από τον Αντονά στο: Mumford, Lewis [1922] *The Story of Utopias*.

⁵⁶ Αντονάς, Αριστείδης [2000] "City and Nature: The case of the modern country house" στο: G. Tagliaventi, M. Lycoudis, J. Lejeune (επιμ.) *The Other Modern: Building and living the new architecture of the city*, Bologna.

Γιατί ο αρχιτέκτονας, είτε καλός είτε κακός, βιάζει τη λίμνη; Όπως και κάθε σχεδόν κάτοικος της πόλης, ο αρχιτέκτονας δεν έχει πολιτιστική παιδεία. Δεν διαθέτει την ασφάλεια του χωρικού, που έχει έμφυτη μια τέτοια παιδεία. Ο κάτοικος της πόλης είναι ένας νεόπλουτος». ⁵⁷

Ένα θέμα που απασχόλησε αρκετά και τους πιο σύγχρονους αρχιτέκτονες, ήταν η σημασία του να είναι η εξοχική κατοικία σε συνοχή και απόλυτη αρμονία με το τοπίο της. Τη θέση αυτή υποστήριξε με επιμονή και ο Άρης Κωνσταντινίδης ο οποίος έγραψε: «Και που αυτό είναι, λοιπόν, η αρχιτεκτονική: -να κατασκευάζει οργανισμούς, που να ζούνε με το τοπίο. Και τότε, φυσικά, και με τον άνθρωπο που 'κατοικεί' το τοπίο του,...αν δεν είναι και ο άνθρωπος ένα κομμάτι τοπίο κι αυτός, μέσα στον υπαρκτό φυσικό κόσμο,...αν δεν είναι, με άλλα λόγια, το τοπίο και ο άνθρωπός του και το αρχιτεκτονικό του έργο, το ένα πράγμα, μέσα στον ένα κόσμο». ⁵⁸ Για τον Κωνσταντινίδη, η φύση ήταν κάτι παραπάνω από μια γεωγραφική τοποθεσία, ήταν το πλαίσιο μέσα στο οποίο η αρχιτεκτονική παραγόταν: «η αρχιτεκτονική ενωμένη με τη φύση θα επέτρεπε στον άνθρωπο να ενοποιηθεί μαζί της σε ένα και μοναδικό σύνολο. Αυτή η θέση συσχετιζόταν άμεσα με το ειλικρινές και βαθύ ενδιαφέρον του Κωνσταντινίδη για την ανώνυμη, παραδοσιακή (λαϊκή) αρχιτεκτονική - που ο ίδιος αποκαλούσε «αληθινή αρχιτεκτονική». Παρόλα αυτά, στο έργο του Κωνσταντινίδη, η ενότητα φύσης και αρχιτεκτονικής είναι διανοητική, όχι άμεσα παρατηρούμενη στην τομή και την κάτοψη: εκφράζει τον αμοιβαίο σεβασμό και την ειλικρίνεια μεταξύ του ανθρώπινου και του φυσικού, μεταξύ ανθρώπου και φύσης, μια σχέση που βρισκόταν σε κίνδυνο.» ⁵⁹

⁵⁷ Frampton, Kenneth [2009], *Μοντέρνα Αρχιτεκτονική: Ιστορία και Κριτική*, έκδ. Δ', μτφρ. Θ. Ανδρουλάκης, Μ. Πάγκαλου, Αθήνα: ΘΕΜΕΛΙΟ, σελ.89.

⁵⁸ Κωνσταντινίδης, Άρης [1981] *Μελέτες + Κατασκευές*, Αθήνα: Άγρα, σελ.262.

⁵⁹ Αίσωπος, Γιάννης [2002] "Αντιμετωπίζοντας τον εκμοντερνισμό: το ζήτημα του 'τόπου' στο έργο του Κωνσταντινίδη και του Ζενέτου", στο: Αίσωπος, Γ., Σημαιοφορίδης, Γ. (επιμ.) *Τοπία Εκμοντερνισμού: Ελληνική Αρχιτεκτονική '60 και '90*, Αθήνα: Metapolis Press, σσ. 48-50.

Η ενότητα μεταξύ φύσης και αρχιτεκτονικής φαίνεται να αποτελεί ένα κοινό θέμα της δεκαετίας του '60 που συναντάμε επίσης στο έργο του Ζενέτου. Ο Ζενέτος, όταν μιλούσε για την αρχιτεκτονική του, δεν αναφερόταν σε έναν 'τόπο', ως ένα πολιτισμικό πλαίσιο. Συγκεκριμένα, ο 'τόπος' για τον Ζενέτο, δεν αναφερόταν σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία στο ελληνικό τοπίο, ούτε ήταν πολιτισμικός, αλλά υπήρχε μόνο ως κρυμμένη ευφυΐα που έπρεπε να αποκαλυφθεί. Όπως και ο Κωνσταντινίδης, ο Ζενέτος αντιμετώπισε το ζήτημα της σχέσης μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού και αναζήτησε να ενοποιήσει τον εσωτερικό χώρο με το περιβάλλον, χωρίς σαφές όριο.⁶⁰ Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Αντονάς, η εξοχική κατοικία δεν μπορεί ποτέ να σταθεί σωστά στη φύση: ανήκει σε έναν πολιτισμό ο οποίος είναι 'ξένος' στο τοπίο, αγνοεί τις τοπικές ιδιαιτερότητες και καταστρέφει το φυσικό τοπίο.⁶¹

Εικ.22: Άρης Κωνσταντινίδης, στέγαστρο στην Αίγινα.

Στο σημείο αυτό, θα μπορούσαμε να 'διαβάσουμε' την ιστορία της εξοχικής κατοικίας, ως έναν κτιριακό τύπο που οδηγείται στο 'αόρατο'. Ξεκινώντας από την Casa Malaparte και τη Villa Savoye, συνεχίζοντας στην

⁶⁰ Αίσωπος, Γιάννης [2002] "Αντιμετωπίζοντας τον εκμοντερνισμό: το ζήτημα του 'τόπου' στο έργο του Κωνσταντινίδη και του Ζενέτου", στο: Αίσωπος, Γ., Σημαιοφορίδης, Γ. (επιμ.) *Τοπία Εκμοντερνισμού: Ελληνική Αρχιτεκτονική '60 και '90*, σσ. 48-50.

⁶¹ Αντονάς, Αριστείδης [2000] "City and Nature: The case of the modern country house" στο: G. Tagliaventi, M. Lycoudis, J. Lejeune (επιμ.) *The Other Modern: Building and living the new architecture of the city*.

κατοικία Fallingwater και στο σπίτι στο Vello di Marone του Grassi και καταλήγοντας στο Virtual House των Foreign Office, παρατηρούμε μια σταδιακή ενσωμάτωση του κτιρίου στο φυσικό τοπίο. Αναπόφευκτα, το εξοχικό σπίτι ως τύπος, μας οδηγεί σε μια απόσταση από το 'φυσικό σπίτι' του αγρότη για το οποίο μίλησε ο Loos. Παρόλα αυτά, το εξοχικό σπίτι δεν είναι αμέτοχο στη φύση, αλλά ίσως και μας βοηθάει να την αντιληφθούμε με διαφορετικό τρόπο: η γη λειτουργεί ως τοπίο, το οποίο καδράρεται από παράθυρα, ενώ ο άνθρωπος αποτελεί τον επιζώντα στη γη, ο οποίος επιβλέπει το χώρο που του ανήκει. Τελικά, η εξοχική κατοικία μεταμορφώνει τη φύση. Παράλληλα, όσο οι εξοχικές κατοικίες πληθαίνουν, ακόμη κι όταν μέσω της αρχιτεκτονικής προσπαθούν να 'εξαφανιστούν' στο τοπίο, τόσο η φύση γίνεται αφύσικη.⁶²

Εικ.23 (αριστερά):
Giorgio Grassi, La
casa a Vello di
Marone, λίμνη Iseo,
1962.

Εικ.24 (δεξιά):
Adalberto Libera,
Casa Malaparte,
Capri, 1937.

Η κατασκευή ενός εξοχικού σπιτιού, αντιστοιχεί σύμφωνα με τον Αντονά, στην κατασκευή ενός 'μεγάλου αόρατου ματιού', το οποίο δεν βλέπει καμία ανθρώπινη κατασκευή και παράλληλα δεν λαμβάνει υπόψιν ότι αποτελεί το ίδιο μία κατασκευή. Το εξοχικό σπίτι δεν δοξάζει ούτε τη φύση, ούτε το τοπίο, αλλά την υποτιθέμενη ιδέα του τοπίου και την υποτιθέμενη ιδέα ότι η κατασκευή συνδέεται με το τοπίο. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί επίσης ότι η

⁶² Αντονάς, Αριστείδης [2000] "City and Nature: The case of the modern country house" στο: G. Tagliaventi, M. Lycoudis, J. Lejeune (επιμ.) *The Other Modern: Building and living the new architecture of the city*.

εξοχική κατοικία ως κτιριακός τύπος επιβλήθηκε από τη θέληση του ανθρώπου να επιστρέψει στη φύση, η οποία δημιουργήθηκε από την αυξανόμενη υποψία του απέναντι στην κοινότητα και απέναντι στην 'κανονικότητα' της αστικής ζωής. Θα μπορούσαμε λοιπόν να θεωρήσουμε ότι η σύγχρονη εξοχική κατοικία ανέκαθεν βασιζόταν στην κοινή αποδοχή ότι ο κόσμος είναι ένα περιβάλλον ανοίκειο. Δεν είναι περίεργο που η όλη έννοια του 'υποτιθέμενου', είναι από μόνη της ανοίκεια.⁶³

Τα τελευταία χρόνια, η έννοια μιας επιστροφής στο φυσικό στοιχείο, λαμβάνει εκ νέου όλο και πιο ισχυρή σημασία, φαίνεται σαν να ελέγχει τον εαυτό της και προσφέρεται ως αυτονόητη αξία. Ο άνθρωπος μισεί, φοβάται, περιφρονεί, λατρεύει κάτι που ονομάζει φύση, κι ωστόσο δε γνωρίζει, ούτε θα γνωρίσει ποτέ, τι ακριβώς εννοεί με τη λέξη. Η φύση φαίνεται να αντιπροσωπεύει περισσότερο μια 'θέα', παρά μια έννοια με λογική: η θέα αυτή αναφέρεται σε έναν σαφή οπτικό αποκλεισμό της ανθρώπινης παρουσίας. Όπως σημειώνει ο Δημήτρης Φιλιππίδης⁶⁴, από τις αρχές του αιώνα ήταν διάχυτα στην Ευρώπη διάφορα ρεύματα συγγενικά που υποστήριζαν την επιστροφή στη φυσικότητα και στην απλότητα, την υγιεινή ζωή και τον αθλητισμό. Η φύση σήμερα κατασκευάζεται ξανά και ξανά με τις διαφορετικές ενατενίσεις της. Πράγματι, η φύση που κοιτάζουμε σήμερα, νομίζοντας ότι είναι επί τω έργω η καταστροφή της, δείχνει έναν τρόπο της παρουσίας του ανθρώπου στον πλανήτη. Η φύση δείχνει τον άνθρωπο ένοχο για τη διαχείριση όσων τον υπερβαίνουν. Μια άλλου είδους ενοχή, διαφορετικής τάξεως ασφαλώς, κατασκευάστηκε στην Ελλάδα του μεσοπολέμου με την ενατένιση της ελληνικής φύσης: μιας αδύνατης κατασκευής ενός χαμένου και την ίδια στιγμή ποθητού -όπως το μέλλον- παρελθόντος.⁶⁵

⁶³ Αντονάς, Αριστείδης [2000] "City and Nature: The case of the modern country house" στο: G. Tagliaventi, M. Lycoudis, J. Lejeune (επιμ.) *The Other Modern: Building and living the new architecture of the city*.

⁶⁴ Αναφορά στον Δ. Φιλιππίδη από τον Α. Αντονά στο: Αντονάς, Αριστείδης [22.09.2012] "Η φύσις ως τεχνική", <https://antonas.wordpress.com/>

⁶⁵ Αντονάς, Αριστείδης [22.09.2012] "Η φύσις ως τεχνική", <https://antonas.wordpress.com/>

Δ. Κατοικώντας το 'ελάχιστο'

1. Το άκτιστο: Κατοικώντας τη γη

«Όταν ήρθε η ώρα, ο όσιος Δαβίδ ο δενδρίτης μοίρασε τα υπάρχοντά του στους φτωχούς και αναχώρησε. Μετά από μία ερημική περιπλάνηση βρίσκει ένα δέντρο, μια ψηλή αμυγδαλιά και κατοικεί πάνω του για τρία ολόκληρα χρόνια.[...] Ο όσιος Μάξιμος ο καυσοκαλυβίτης κτίζει την καλύβα του και στη συνέχεια την καίει. Θέλει να μείνει για πάντα ανέστιος. [...] Ο όσιος Συμεών ο στυλίτης εγκαθίσταται πρώτα σε έναν άνυδρο λάκκο και αργότερα, μπήγει στη γη έναν στύλο ψηλό και μένει πάνω του για σαράντα επτά ολόκληρα χρόνια. Τρεις τύποι κατοίκησης που εγγράφονται στο άκτιστο.»⁶⁶

Όπως αναφέρει ο Αρτινός, «η καιόμενη καλύβα, η αμυγδαλιά, ο στύλος, είναι το άκτιστο εκείνου που κοιτά αλλού, που είναι ήδη αλλού. Δεν υπάρχει ούτε τόπος, ούτε χρόνος για εγκατάσταση, υπάρχει μόνο η σκέψη της εξόδου, της μετακίνησης προς τον Άλλον. Η οικειότητα εδώ χάνει τις στεγασμένες της αναφορές: το σπίτι είναι πια μια επιφάνεια παλλόμενη από το Έξω. Η εσωτερική γεωμετρία συνιστά πλέον μια χωρικότητα που είναι ανίκανη να εμπνεύσει και να αναπαύσει ψυχικά τον άνθρωπο. Είναι τόσο ο πόθος που δεν μπορεί να παραμείνει κανείς στο σπίτι, πρέπει επειγόντως να βγει Έξω. Είμαστε πλέον σε εκείνο το βάθος της ύπαρξης, όπου η πόρτα δεν παρέχει πια καμία ασφάλεια. Ασφάλεια παρέχει μόνο το Έξω. Την οικειότητα της εσωτερικότητας του δωματίου αναλαμβάνει τώρα το κάλεσμα της νύχτας, η απόφαση να αφήσεις το χώρο πίσω σου, να βγεις εκτός χώρου, στο βάθος της ύπαρξης.»⁶⁷

Ένα σύγχρονο βλέμμα στον ασκητισμό και στη διαρκή επαφή του ανθρώπου με το Έξω προτείνουν τα *Καταφύγια του Spengler* του Γραφείου Αντονά. Μέσω της ένταξης προκατασκευασμένων κομματιών σκυροδέματος

⁶⁶ Αρτινός, Αποστόλης [2014] *Η Ετεροτοπία της καλύβας*, σσ.79-80.

⁶⁷ Ό. π., σσ.80-83.

μέσα στο βραχώδες τοπίο ενός ξερονησιού απέναντι από την κοσμοπολίτικη Ύδρα, τα 'καταφύγια' αυτά παραπέμπουν με βέβηλο τρόπο στα ερημητήρια των αναχωρητών μοναχών. Εδώ, οι προσωρινοί κάτοικοι των ιδιότυπων κατασκευασμένων σπηλαίων, απολαμβάνουν τη διαμονή σε μια τεχνητή απόσυρση από τον κόσμο. Ο επισκέπτης κατοικεί το 'άκτιστο', το οποίο συντίθεται από 'μπετονένια κρεβάτια', τα οποία ωστόσο είναι κρυφά εξοπλισμένα με τις υποδομές ενός δωματίου ξενοδοχείου (ρεύμα, νερό και Διαδίκτυο). Ο τουρίστας, αρκείται στην σκηνογραφία της επίσκεψής του και την απολαμβάνει, με επίγνωση ότι πρόκειται για μια ψευδαίσθηση και για μια σκηνοθετημένη κατοίκηση της φύσης. Πριν κοπεί από τη δική του γη, ο δυτικός άνθρωπος πλάθεται ως εμβληματικός φυγάς-επισκέπτης της ιδεώδους γης από την οποία κατάγεται: μεταβαίνει στην Ελλάδα, έναν παγκόσμιο τόπο καταγωγής, που εν τέλει του ανήκει.⁶⁸

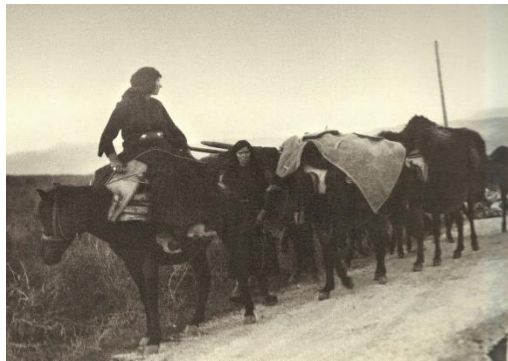
Εικ.25,26: Γραφείο Αντονά, Τα καταφύγια του Spengler.

Η κατοίκηση του άκτιστου – του 'έξω', λαμβάνει κυριολεκτικές διαστάσεις στη ζωή των κτηνοτρόφων, οι οποίοι με κοπάδια αιγών και προβάτων, για πολλούς αιώνες ζούσαν εφαρμόζοντας τον εποχικό νομαδισμό, ανεβαίνοντας για το καλοκαίρι στα βουνά, κυρίως στην Πίνδο,

⁶⁸ Αντονάς, Αριστείδης [2015] "Τα καταφύγια του Spengler", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.599-600.

και κατεβαίνοντας για το χειμώνα στα πεδινά, κυρίως στη Θεσσαλία. Πλέον, πολύ λίγοι έχουν απομείνει να συνεχίζουν τη μετακίνηση, ελάχιστοι εξ αυτών με τα πόδια, οι περισσότεροι σε μια νέα εκδοχή που περιλαμβάνει φορτηγά. Όπως υποστηρίζει η Φοίβη Γιαννίση, με την παγκοσμιοποιημένη εκδοχή του νομαδισμού, μπορούμε σήμερα να ξανασκεφτούμε την κατοίκηση, αυτή τη φορά στην ελάχιστη μορφή της, «ως ένα σκέπασμα, ως ένα πανωφόρι, ως ένα παλτό που μπορεί να μεταφερθεί.» Όπως και στην περίπτωση των νομάδων κτηνοτρόφων, αυτός που μετακινείται σήμερα έχει στην αποσκευή κριτήριο την απόλυτη αναγκαιότητα και το ελάχιστο του μεγέθους και του βάρους.⁶⁹

Εικ.27 (αριστερά):
Σαρακατσαναίοι
νομάδες.

Εικ.28 (δεξιά):
Βλάχος-Αρμάνος
νομάς.

Εκτός από τις σκηνές ή τέντες που έστηναν για να κατοικήσουν, ένα είδος κατοικίας για τους νομάδες ήταν η *κάπα από γιδόμαλλο* που τους σκέπαζε όταν κοιμούνταν ή στέκονταν έξω στην ύπαιθρο νύχτα και μέρα. Η κάπα αυτή με την κωνική μορφή, θυμίζοντας το σχήμα της καλύβας, ήταν κατασκευασμένη από κατσικίσιο μαλλί και εξασφάλιζε τη μόνωση από τον καιρό, τον αέρα, τη βροχή και το κρύο, σε αυτόν που τη φορούσε. Προσφέροντας πρωταρχική προστασία από τον καιρό, ένα σκέπασμα από τη βροχή, οι τέντες και οι κάπες ήταν τόσο ελαφριές, ώστε να μπορούν να κουβαληθούν και ταυτόχρονα να αποτελέσουν σπίτι. Όπως έγραψε ο Λέον

⁶⁹ Γιαννίση, Φοίβη [2014] “Το βουνό, η καλύβα και η κάπα”, στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σελ.140.

Alexandre Heuzey⁷⁰ το 1860: «Ο Βλάχος ποιμένας κοιμάται γενικά κάτω από τον ελεύθερο ουρανό, όλες τις εποχές. Το χειμώνα κάτω από τα χιόνια, ενώ στις μεγάλες νύχτες του φθινοπώρου, όταν όλος ο ουρανός λιώνει στο νερό, κοιμάται κάτω από τη βροχή. Προστατεύεται από όλα αυτά μόνο με την κάπα του από έριον και τρίχωμα γιδιών». ⁷¹

«Διαρρήθμισα το κτίσμα και δείχνει πετυχημένο. Απ' έξω δεν φαίνεται ουσιαστικά παρά μια μεγάλη τρύπα, η οποία όμως στην πραγματικότητα δεν οδηγεί πουθενά, ήδη μετά από λίγα βήματα συναντά κανείς φυσικό, αδιαπέραστο πέτρωμα.[...] Γύρω στα χίλια βήματα πιο κάτω, καλυμμένη από πλέγμα βρύων βρίσκεται η πραγματική είσοδος. Σ' εκείνο το σημείο, με τα σκουρόχρωμα βρύα, είμαι θνητός». Το λαγούμι του Καφκα σκαμμένο μέσα στη γη, γίνεται ο τόπος στον οποίο καταδύεται στον δικό του κόσμο και αναδύεται στον κόσμο του 'άλλου'. Το εσωτερικό του *Κτίσματος*, είναι ένας περικλειστος κόσμος, με χώρους άδειους και ακόμη πιο βαθιές κρύπτες. Το λαγούμι αποτελεί ένα χώρο προστατευμένο και απόλυτα επικεντρωμένο στην απώθηση του 'άλλου'. Η απώθηση του εισβολέα και η απομόνωση για μια ήσυχη ζωή, είναι δύο προθέσεις αλληλένδετες που εγγράφονται στην αρχική ιδέα του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Μια εσωτερική ζωή που δεν εξαντλείται στη μοναξιά της αλλά στο πιθανό, και απίθανο μαζί, ενδεχόμενο της διασάλευσής της. ⁷²

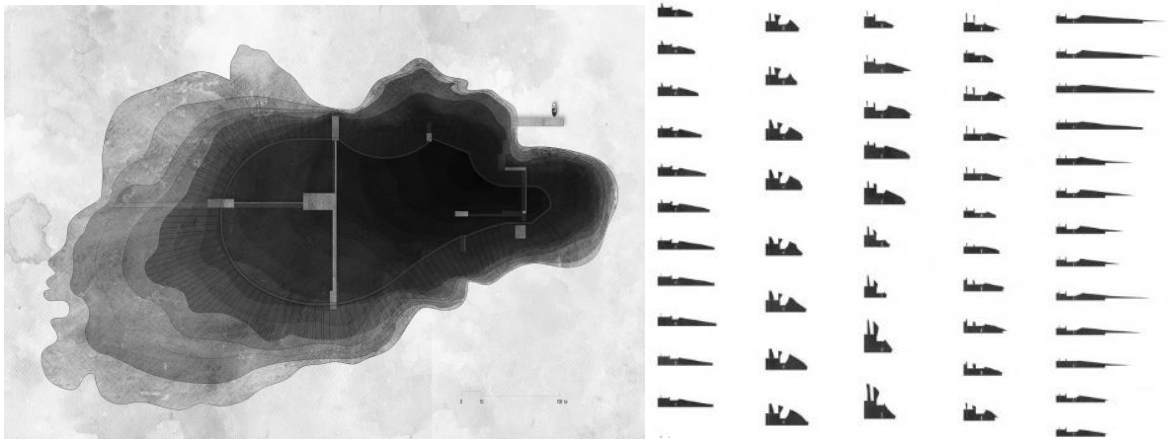
Η ιδέα της κρύπτης, του λαγουμιού μέσα στη γη, συναντάται στο έργο των Neri & Hu *100 χαρακτηριστικά: ταξίδι εντός*. Εδώ προτείνεται η παραγωγή τόπων κατοίκησης από την ίδια τη γη και το τοπίο, μέσω της χάραξης ενός μεταφυσικού ταξιδιού σε μια φυσική τοποθεσία. Εδώ, η έννοια του ταξιδιού περιγράφει ένα εσωτερικό ταξίδι, μια διάβαση μέσα από το χώρο και το

⁷⁰ Αναφορά από την Γιαννίση στον Léon Alexandre Heuzey, Γάλλο αρχαιολόγο (1831-1922).

⁷¹ Γιαννίση, Φοίβη [2014] "Το βουνό, η καλύβα και η κάπα", στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, σσ.141, 147.

⁷² Αρτινός, Αποστόλης [2014] *Η Ετεροτοπία της καλύβας*, σσ.51-53.

χρόνο, που έχει ως αποτέλεσμα μια ανανεωμένη αντίληψη του εαυτού. 'Τουρίστας', απλά και κυριολεκτικά σημαίνει εκείνον που κινείται σε κύκλο. Στην έννοια της περιφοράς ενυπάρχει η διάσταση του τελετουργικού να ταξιδεύεις κυκλοτερώς, όπου η αρχή είναι το τέλος. Οι 100 μονάδες κατοίκησης στο έργο αυτό, είναι λαξευμένες στο έδαφος, ως μια πρωτόγονη δημιουργία χώρου που συναντάται σε ποικίλους αρχαίους και σύγχρονους πολιτισμούς. Η ποιητική των χώρων αυτών, λαξεύεται στην ίδια τη γη και γίνεται το έδαφος για ένα νέο είδος τουρισμού. Στη σύγχρονη Ελλάδα της παγκοσμιοποίησης, η θέση που υιοθετείται εδώ είναι μιας επιστροφής, ενός κλεισίματος του κύκλου, προς τα πλέον πρωτόγονα μέσα κατοίκησης, αλλά και σε ένα ενδοσκοπικό ταξίδι αυτογνωσίας.⁷³

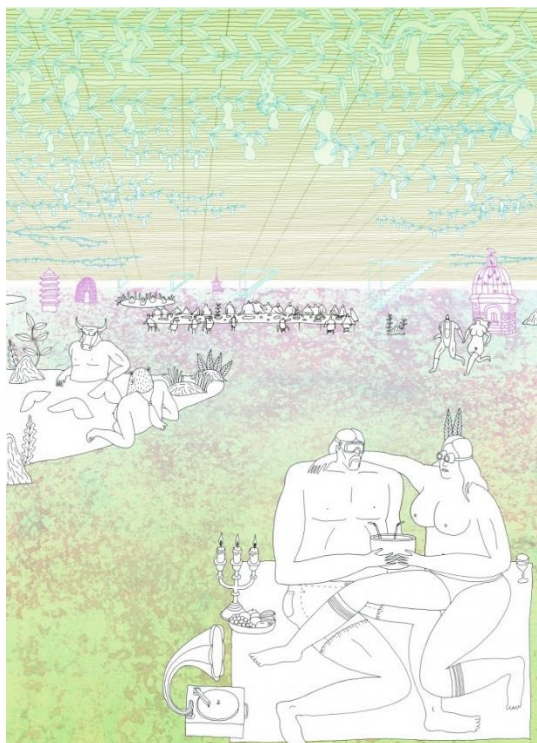

Εικ.29,30: Neri & Hu Design and Research Office, 100 χαρακτηριστικά: Ταξίδι εντός. (αριστερά τοπογραφικό, δεξιά τομές).

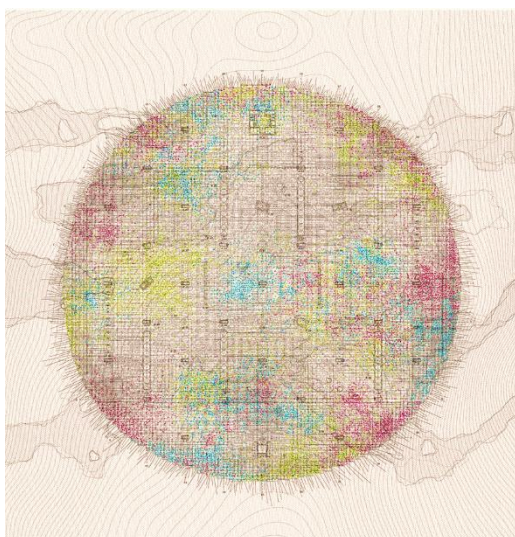
Η κατοίκηση της φύσης έρχεται να αποκτήσει μια πιο κοσμική διάσταση στο *Pairi - Daêza του Αιγαίου* των Amid.Cero9. Ο όρος 'pairi - daêza', από τον οποίο προέρχεται η λέξη 'παράδεισος', σημαίνει περικλειστος χώρος και αναφέρεται στους πρώτους περσικούς κήπους. Στο συγκεκριμένο έργο, το εξαιρετικό φυσικό κάλλος του ελληνικού τοπίου επιτρέπει την αντίληψή του ως παραδείσιου κήπου. Δημιουργείται λοιπόν ένας νέος *Κήπος της Εδέμ*, ο οποίος προστατεύεται από μια λεπτεπίλεπτη και αχανή

⁷³ Neri, L. & Hu, R. [2015] "100 χαρακτηριστικά: Ταξίδι εντός", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σελ.637.

μεταξένια επιφάνεια που διέρχεται από πάνω του. Οι Amid.Cero9, προτείνουν μια νέα τουριστική κατοίκηση στην Ελλάδα, μέσω ενός 'κοινόβιου σπιτιού', ενός εκτεταμένου δημόσιου χώρου και ενός επαυξημένου τοπίου που περιορίζεται ανάμεσα σε πετάσματα και πέπλα. Στο τοπίο αυτό, ο τουρίστας κατοικεί στο έδαφος, στη φύση, τρέφεται από αυτήν, μέσα σε ένα νέο οικοσύστημα απροσδόκητης χλωρίδας και πανίδας. Αποσύρεται από τον κόσμο, αλλά παράλληλα ζει συλλογικά, μέσα σε διάφανα δωμάτια που ανοίγονται στον ουρανό.⁷⁴

Εικ.31,32: Amid.Cero9, Ο Pairi – Daêza του Αιγαίου. Αριστερά, ο αχανής χώρος κάτω από το μεταξένιο στέγαστρο. Δεξιά το τοπογραφικό.

Το τοπίο, ως υποδοχέας της κατοίκησης στη φύση, αποτελεί στοιχείο καταγωγής και αυτογνωσίας. Η τουριστική εξάπλωση όμως μετασχημάτισε το τοπίο, καθιστώντας το ολοένα και περισσότερο τεχνητό και

⁷⁴ Diaz Moreno, C. & Garcia Grinda, E. [2015] "Ο Pairi – Daêza του Αιγαίου", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σελ.591.

ανακατασκευασμένο.⁷⁵ Τα παραπάνω παραδείγματα, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι συγκλίνουν σε μια 'απόλυτη' επιστροφή στη φύση, σε μια περισσότερο αυθεντική επαφή του ανθρώπου με αυτή, όπου η φύση τελικά αποτελεί το κυρίαρχο νόημα της κατοίκησης. Στις νέες αρχιτεκτονικές προτάσεις, ο τουρίστας κατοικεί το άκτιστο – την ίδια τη γη, ενώ τα στοιχεία της αρχιτεκτονικής είναι ελάχιστα. Παράλληλα, το ελληνικό τοπίο αντιμετωπίζεται ως ένα 'κατοικήσιμο υπόστρωμα', του οποίου οι κλιματολογικές συνθήκες επιτρέπουν στον τουρίστα να κατοικήσει ελεύθερα, χωρίς ή με ελάχιστη προστασία. Η κατοίκηση αυτή είναι άλλοτε ατομική και μοναχική, ενώ άλλοτε δημιουργεί συλλογικότητες. Ο παραθερισμός γίνεται φυσικά, χωρίς την ανάγκη της αρχιτεκτονικής, με μοναδική πρώτη ύλη το 'ειδυλλιακό' ελληνικό τοπίο.

⁷⁵ Αίσωπος, Γιάννης. [2015] "Λιγότερη μορφή, περισσότερο συλλογικό: Στρατηγικές τουριστικής κατοίκησης μετά-την-κρίση", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σελ.588.

2. Κατοικώντας την καλύβα

« Η απλή και πρωτόγονη ζωή του προϊστορικού ανθρώπου είχε τουλάχιστον αυτό το πλεονέκτημα, πως ήταν σε στενή επαφή με τη φύση. Μόλις ξεκουραζόταν και έπινε και έτρωγε, σπκωνόταν να συνεχίσει την περιπλάνησή του. Κατοικούσε, όπως θα λέγαμε, έχοντας για στέγη τον ουρανό». ⁷⁶

Henry D. Thoreau

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, σε μια επαρχία της Αμερικής, ένας νεαρός άντρας αποφασίζει να εγκαταλείψει την αστική ζωή και να ζήσει μόνος του στο δάσος της μικρής λίμνης Walden. Ο Αμερικανός συγγραφέας και νατουραλιστής φιλόσοφος Henry D. Thoreau, αντιδρώντας στην ανελευθερία και τους καταναγκασμούς της αστικής ζωής, στην ανίατη ασθένεια του άγχους των καθημερινών υποχρεώσεων, αποφασίζει να ζήσει αυτό που ο ίδιος ονόμαζε «αφτιασίδωτη ζωή». Με ένα δανεικό τσεκούρι και με παλιές σανίδες, θα επιχειρήσει να στήσει την καλύβα του, μια «μυστική τρύπα μέσα στη γη», η οποία θα του επιτρέψει να αφοσιωθεί στην πνευματική εργασία. Ο Thoreau δεν θα ζήσει ως οικολόγος στη φύση, ούτε ως ένας ρομαντικός νοσταλγός της: «θα αφεθεί στην ανοικτότητα του τοπίου, θα στρέψει όλο του του είναι σε αυτό, μέχρι το τοπίο της λίμνης να γίνει και το τοπίο του δικού του αναστοχασμού και αποχωρισμού.»⁷⁷

Στη λίμνη Walden του Thoreau, δεν έχουμε να κάνουμε με μια απλή επιστροφή στη φύση, αλλά με το ξεπέραςμα κι αυτής της ίδιας της φύσης, με

⁷⁶ Thoreau, Henry David [1981] *Ουώλντεν*, μτφρ. Ι. Ζαχαράκη, Αθήνα: Διεθνής Βιβλιοθήκη, σελ.40.

⁷⁷ Αρτινός, Αποστόλης [2014] *Η Ετεροτοπία της καλύβας*, σσ.61-63.

την απόλυτη γυμνότητα του ανθρώπου, την καθολική του αποδέσμευση και διαθεσιμότητα. Όταν ο Thoreau αποφασίζει να εγκατασταθεί σε έναν παρθένο τόπο – μια πράξη πολύ αμερικάνικη, δεν πραγματώνει απλώς τη συλλογική φαντασίωση της εποχής του. Δεν καταλαμβάνει έναν χώρο, αλλά τον εγκαταλείπει, δεν παίρνει θέση, δεν εγκαθίσταται. Η εγκατάσταση όπως υποστηρίζει κάνει τον άνθρωπο δυσκίνητο, απρόθυμο στην περιπέτεια του ταξιδιού, στην έξοδό του. Μέσα σε αυτό το πνεύμα, το σπίτι δεν μπορεί παρά να είναι ένα αντίσκηνο, το οποίο μπορείς εύκολα και να το εγκαταλείψεις και να το σπκώσεις στην πλάτη σου. Αυτή η ελαχιστοποίηση της υλικότητας του σπιτιού είναι και το νόημα της ζωής.⁷⁸

Εικ.33: Αντίγραφο της καλύβας του Thoreau κοντά στη λίμνη Walden και το άγαλμά του.

Το νόημα της ανθρώπινης ύπαρξης μέσω της κατοίκησης απασχόλησε αρκετά το Γερμανό φιλόσοφο Martin Heidegger, ο οποίος εντόπισε την εννοιολογική και ετυμολογική σχέση μεταξύ του *είμαι* και του *κατοικώ*. Συγκεκριμένα, το *κτίζειν* συσχετίζεται με εκείνο το *κατοικείν* το οποίο αποβλέπει στην εξερεύνηση του είναι μας και στη θέσπιση του τρόπου με τον οποίο εμείς οι άνθρωποι ως θνητοί πρέπει να είμαστε, δηλαδή να κατοικούμε

⁷⁸ Αρτινός, Αποστόλης [2014] *Η Ετεροτοπία της καλύβας*, σσ.66-67.

επάνω στη γη.⁷⁹ Όπως και ο Thoreau, έτσι και ο Heidegger εγκαταστάθηκε σε μια καλύβα στο Μέλανα Δρυμό. Στο χώρο αυτό, βρίσκει την ευκαιρία να στοχαστεί την ουσία του κατοικείν, η οποία δεν έχει να κάνει τόσο με τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό ή με τον τύπο του κτίσματος, όσο με το βαθμό της οικειοποίησης του χώρου, με το να είσαι μέσα στο χώρο, στο είναι σου. Κατά τον Heidegger, μόνο σε μια κατοικία συμφιλιωμένη με τη φύση ο άνθρωπος είναι μέσα στον κόσμο και σε μια ασφαλή σχέση μαζί του. Εκεί, για το φιλόσοφο εκδηλώνεται το *Τετραμερές*, η ολότητα του ανθρώπου, αυτή η σταυροειδής συνύπαρξη του ουρανού και της γης, της θνητότητας και της θεότητας.⁸⁰

Εικ.34: Ο Martin Heidegger μπροστά από την καλύβα του στο Μέλανα Δρυμό.

Το *κτίζειν*, μέσω του οποίου υλοποιείται το κατοικείν, σύμφωνα με το Heidegger έχει περιοριστεί στο επίπεδο μιας μηχανικής κατασκευής στην οποία κυριαρχούν ο μαθηματικός υπολογισμός, ο τεχνικός σχεδιασμός και η συναρμολόγηση κτιρίων. Όλα αυτά συντελούν σε μια συνθήκη ζωής που αποκόπτει τον άνθρωπο τόσο από τις φυσικές του καταγωγές και την

⁷⁹ Heidegger, Martin [2008] *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι*, μτφρ. Γ. Ξηροπαΐδης, Αθήνα: Πλέθρον, σελ.12.

⁸⁰ Αρτινός, Αποστόλης [2014] *Η Ετεροτοπία της καλύβας*, σσ.17-18.

πατρογονική του εστία, όσο και από την ίδια του τη σκέψη. Όπως αναφέρει, κατοίκηση έχουμε μόνο στην ύπαιθρο, στην πλαγιά του βουνού, ριζωμένοι στο έδαφος και στην οικεία μνήμη. Παρόλο που ο Heidegger θεωρείται σήμερα εκπρόσωπος μιας συντηρητικής παρά μετανεωτερικής στάσης απέναντι στην αρχιτεκτονική, η θέση του δεν είναι νοσταλγική και ούτε μας καλεί σε μια επιστροφή στην αγροικία. Αντιθέτως, υποστηρίζει τη θέση ότι οι άνθρωποι ως θνητοί πρέπει να αναζητούν συνεχώς και αδιαλείπτως την ουσία του κατοικείν και πρέπει να μαθαίνουν διαρκώς από την αρχή τι σημαίνει να κατοικούν.⁸¹

Το ζητούμενο ωστόσο στην προκειμένη περίπτωση, είναι το πώς εκδηλώνεται αυτή η 'ουσία του κατοικείν' στη σημερινή εποχή της μηχανικής τεχνολογίας και της αντιπαράθεσης υλικών. Επίσης, ερώτημα παραμένει το πώς μπορεί η αρχιτεκτονική σήμερα και ειδικότερα η αρχιτεκτονική της τουριστικής κατοίκησης, να αποφύγει τις παγίδες του σύγχρονου lifestyle και γενικά την αντιμετώπιση του κατοικείν ως μια συνομιλία ύφους και υλικών που θαμπώνουν την έννοιά του. Σύμφωνα με τον αρχιτέκτονα Χρήστο Παπούλια, η απάντηση στο πρόβλημα της εγγύτητας του ανθρώπου προς το κατοικείν, βρίσκεται στην αναζήτηση του νοήματος. Το νόημα υπάρχει αφ' εαυτού μέσα σε κάθε τόπο, αρκεί ο αρχιτέκτονας να γνωρίζει την τεχνική της αναγνώρισης. Διαμέσου της αναγνώρισης του τόπου, αυτόματα βρισκόμαστε μπροστά σε μια έννοια που χαρακτηρίζει αυτόν τον τόπο, και η οποία μπορεί τελικά να δώσει νόημα στην κατοίκηση του συγκεκριμένου τοπίου.⁸²

Στο πλαίσιο αυτό της αναζήτησης της ουσίας της κατοίκησης, ο Le Corbusier, ο κατεξοχήν αρχιτέκτονας του μοντερνισμού, θα μιλήσει πολλές φορές για την ιδέα ότι το σπίτι πρέπει να είναι μια «μηχανή κατοίκησης» (*machine à habiter*). Στο νέο περιβάλλον που αναδύεται, μια βαριά οικοδομική βιομηχανία θα στηθεί για να υπηρετήσει αυτή τη νέα κατοίκηση, μεταδίδοντάς της το πνεύμα της τυποποίησης. Ωστόσο, ο Le Corbusier, δεν σχεδίασε για τον

⁸¹ Heidegger, Martin [2008] *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι*, σσ.13-16.

⁸² Παπούλιας, Χρήστος [2014] "Οι λέξεις και τα σχήματα", στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σελ.17.

εαυτό του παρά μόνο μια μικρή ξύλινη καλύβα, μόλις τριάντισι μέτρα, στην άκρη ενός βράχου στο Cap-Martin της Κυανής Ακτής. «Νιώθω τόσο όμορφα στην καλύβα μου», γράφει στον Bassai, «που σίγουρα θα τελειώσω τη ζωή μου εδώ».⁸³

Η καλύβα του Le Corbusier – ή αλλιώς cabanon, αποτελεί μία σύγχρονη εκδοχή της πρωτόγονης καλύβας, η παρουσία της οποίας στοιχειώνει τη φύση ως το ‘άλλο’ της αρχιτεκτονικής. Παράλληλα, η λειτουργία της ως εξοχικής κατοικίας, επιτρέπει την απόδραση του Le Corbusier από τη μητροπολιτική πραγματικότητα, ωθώντας τον σε έναν υπαίθριο βίο. Ωστόσο, σύμφωνα με την αρχιτέκτονα Βασιλική Πλαβού, ο πραγματικός λόγος ύπαρξης του cabanon είναι η κατοικία E1027 της Eileen Gray, η οποία βρίσκεται σε πολύ κοντινή απόσταση: «Οι ξύλινοι τοίχοι του cabanon προφυλάσσουν το άγρυπνο βλέμμα του Le Corbusier, που παρακολουθεί την καθημερινή ζωή της Gray στο E1027. Το αποτύπωμα της καλύβας εφάπτεται στα όρια της γειτονικής ιδιοκτησίας και ακυρώνει τον αρχικό στόχο της Gray, που δεν ήταν άλλος από το να κατοικεί σε έναν τόπο

Εικ.35,36: Η καλύβα του Le Corbusier (cabanon) στο Cap-Martin, 1951.

⁸³ Αρτινός, Αποστόλης [2014] *Η Ετεροτοπία της καλύβας*, σσ.13-14.

ο οποίος δεν ήταν εύκολα προσβάσιμος. Το σώμα της Eileen Gray –ως τόπος, «αύρα», γραμμές - βρίσκεται συνεχώς υπό την επιτήρηση του Le Corbusier». ⁸⁴

Στο παράδειγμα του πρωτόγονου, η φύση είναι το βασικό πεδίο επιτήρησης. Η αρχιτεκτονική στην πιο αδρή μορφή της εγγυάται την κυριαρχία του ανθρώπου επί της φύσης. Η καλύβα γίνεται η βάση της αποικιακής στρατηγικής του και το βλέμμα του σαρώνει το έξω ως κάτι δικό του. Ο πρωτόγονος άνθρωπος κατακυριεύεται από την επιθυμία του –ο Le Corbusier χρησιμοποιεί το *cabanon* με ανάλογο τρόπο. Όπως αναφέρει η Πλαβού, «οργανώνει τις επιθέσεις του κατά την απουσία της Gray, κατακτώντας ακόμη μεγαλύτερο έδαφος τη στιγμή που η ίδια είναι πιο αδύναμη. Ως άλλος άνθρωπος των σπηλαίων, ο Le Corbusier υπογράφει το E1027 με τις διάσημες τοιχογραφίες του. Στέκεται γυμνός στο φακό που τον απαθανατίζει μπροστά από τα έργα και υποδεικνύει έτσι τη διάσημη κατοικία ως δική του, καταδικάζοντας σε σιωπή όλα όσα περιέγραφαν την Gray ». Τελικά, η σύγχρονη καλύβα του Le Corbusier γίνεται μνημείο της επιθυμίας του για επικράτηση. Δεν καταφέρνει να λειτουργήσει ως καταφύγιο ενός χαοτικού πολιτισμού, αλλά αντιθέτως φαίνεται να επαναφέρει τη βιαιότητα της φύσης στον οίκο, στον ίδιο τον εαυτό. ⁸⁵

Εικ.37: Eileen Gray, House E-1027, Cap-Martin, 1926-1929.

⁸⁴ Πλαβού, Βασιλική-Μαρία [2014] “Μεταξύ γραμμών και βλεμμάτων”, στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σσ.68-69.

⁸⁵ Ό.π., σσ.69-73.

Η τυπική εικόνα της αρχετυπικής ξύλινης καλύβας, έρχεται να αποκτήσει διαφορετικές ποιότητες στην πρόταση *Amber Road Trekking Cabin* του γραφείου Beta Architecture. Στη συγκεκριμένη πρόταση, η καλύβα συγκροτείται από ένα αιωρούμενο στέγαστρο, το οποίο και παρέχει την πιο βασική και πρωταρχική μορφή προστασίας. Ένα άνοιγμα στο στέγαστρο αυτό, επιτρέπει τη συλλογή του νερού της βροχής στη λεκάνη που βρίσκεται ακριβώς από κάτω. Δίπλα στη λεκάνη αυτή, ένα μεγαλύτερο 'δοχείο', προσφέρει έναν προστατευμένο χώρο για τον ύπνο. Το υλικό που χρησιμοποιείται για την κατασκευή της καλύβας είναι ανακυκλωμένος φελλός, ένα υλικό ελαφρύ, ανθεκτικό, που πλάθεται εύκολα, μια άνετη επιφάνεια στην οποία ο επισκέπτης μπορεί να κοιμηθεί. Το στέγαστρο της καλύβας, μοιάζει τελικά να ορίζει έναν μικρόκοσμο, που ρέει ελεύθερα από κάτω του, αποτελώντας τόσο ένα καταφύγιο, όσο και ένα χώρο απομόνωσης και απόσυρσης από την αστική ζωή.⁸⁶ Αν και η συγκεκριμένη καλύβα προτείνεται για ένα δάσος της Λετονίας, θα μπορούσε κάλλιστα να συναντηθεί στο μεσογειακό τοπίο, ως μια ελάχιστη δομή για παραθερισμό, μια εφήμερη κατοικία διακοπών, είτε στο δάσος, είτε σε ένα παραθαλάσσιο τοπίο.

Εικ.38: Beta Architecture, Amber Road Trekking Cabin, πρόταση για αρχιτεκτονικό διαγωνισμό, 2017.

⁸⁶ Beta Architecture [2017] "Amber Road Trekking Cabin", <http://www.beta-architecture.com/amber-road-trekking-cabin-alessandro-pupillo/>

Οι καλύβες του Thoreau, του Heidegger και του Le Corbusier, δεν πρέπει ωστόσο να αντιμετωπιστούν ως συναισθηματικές εικόνες οικειότητας μιας νοσταλγικής επιστροφής στη φύση και στην αγροικία. Αντιθέτως, η καλύβα παρατίθεται ως έννοια, που αποτελεί την αφορμή και το σημείο εκκίνησης προς την αναζήτηση του νοήματος της κατοίκησης. Η καλύβα – ή αλλιώς η ελάχιστη δομή, αντιμετωπίζεται ως μια κατασκευή που αποθαρρύνει την κατασκευή, απαλλαγμένη από τις 'ανέσεις'. Στο ελληνικό τοπίο, ένα μεσογειακό τοπίο ανακατασκευασμένο και τεχνητό, αναζητείται το ίδιο το νόημα του παραθερισμού, μέσα από ελάχιστες δομές, ανοιχτές στη φύση. Η έννοια της καλύβας απαντάται ως η εκδοχή της πρωταρχικής διαβίωσης, μέσα σε ένα τοπίο επιβαρυμένο, που δεν αντέχει άλλη ανεξέλεγκτη και απρόβλεπτη ανοικοδόμηση. Λιτή, ακατέργαστη, ελάχιστη και απελευθερωμένη από τα 'αξεσουάρ' και τον εξοπλισμό, η τουριστική κατοίκηση ίσως θα μπορούσε να δώσει εκ νέου αξία στην ίδια την αρχιτεκτονική.

Εικ.39: Beta
Architecture, Amber
Road Trekking Cabin,
πρόταση για
αρχιτεκτονικό
διαγωνισμό, 2017.

3. Κατοικώντας το ‘ελάχιστο’ μεταβιομηχανικό απόθεμα

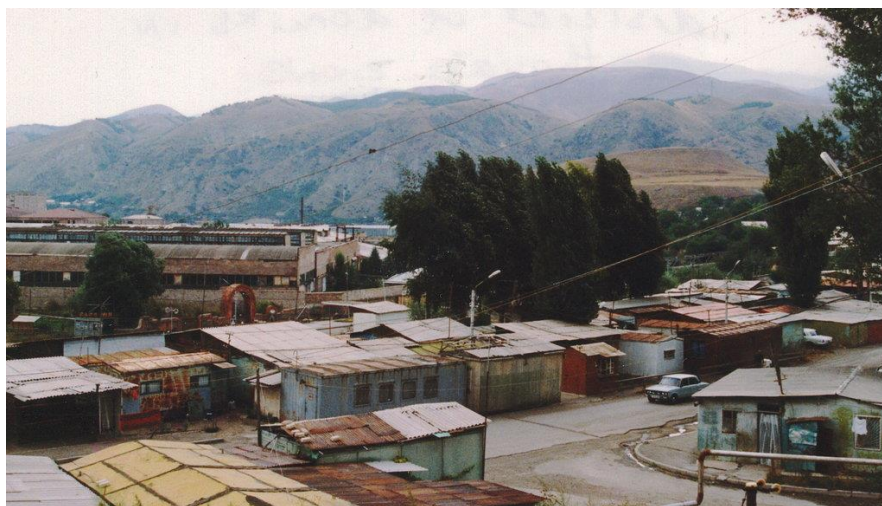
Η πρωταρχική σημασία της οικονομίας οδηγεί στην συνειδητοποίηση πως οι νέες κατασκευές δεν αποτελούν τη μοναδική επιλογή για τη δημιουργία χώρων τουριστικής κατοίκησης. Αντίθετα, σε μια λογική ανακύκλωσης, επιχειρησιακή σημασία αποκτά η εκμετάλλευση του διαθέσιμου ‘κτιριακού αποθέματος’. Οι κατασκευές που συγκροτούν το απόθεμα αυτό, εμφανίζονται σε διαφορετικές εκδοχές: ερείπια, κλειστά κτίρια, ημιτελείς κατασκευές, κτίρια που κατοικούνται μερικές μόνο εβδομάδες το χρόνο, βιομηχανικά αντικείμενα, μοιάζουν να στέκονται στο τοπίο σε αναμονή μιας δεύτερης ευκαιρίας.⁸⁷ Στο πλαίσιο αυτό, θα ερευνηθούν παραδείγματα στα οποία γίνεται επανάχρηση υφιστάμενων μεταβιομηχανικών αντικειμένων μικρής κλίμακας, τα οποία ίσως αποτελούν μια ανοίκεια εκδοχή της καλύβας.

Ταξιδεύοντας τον Αύγουστο του 2014 στην Αρμενία και απομακρυνόμενος από τα αστικά κέντρα, ο συγγραφέας Χρήστος Χρυσόπουλος περιγράφει ότι συνάντησε μια απρόσμενη και απολύτως κυριολεκτική ετεροτοπία της καλύβας: «Η συχνά στεγνή και άνυδρη γη ήταν διάσπαρτη από κοντέινερ μετασκευασμένα σε οικήματα διαφόρων λειτουργιών: καταστήματα, εξοχικές κατοικίες, γκαλερί, μπαρ. Θα μπορούσε κανείς να μιλήσει για μια επιστροφή και μια ταυτόχρονη διαστροφή του ρομαντικού ιδεώδους της καταφυγής στη φύση». Ένα κοντέινερ ή αλλιώς εμπορευματοκιβώτιο, σύμφωνα με το συγγραφέα αποτελεί ένα υπόλειμμα του παγκοσμιοποιημένου κόσμου του εμπορίου, ένα απόρριμμα του κέρδους, ένα δοχείο των αγαθών της κατανάλωσης. Όταν όμως μετασκευάζεται σε *domiki* (όπως ονομάζεται το μετασκευασμένο κοντέινερ), «μεταστρέφεται σε ένα

⁸⁷ Αίσωπος, Γιάννης. [2015] “Λιγότερη μορφή, περισσότερο συλλογικό: Στρατηγικές τουριστικής κατοίκησης μετά-την-κρίση”, στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, σελ.587.

οξύμωρο αρχιτεκτόνημα που αντιστρατεύεται την αρχική του ταυτότητα, ενώ την ίδια στιγμή την ενστερνίζεται με απόλυτη συνέπεια.»⁸⁸

Ο ένοικος του domiki, ζει κυριολεκτικά συσκευασμένος εντός του δοχείου της οικονομίας που τον καταδυναστεύει, ταυτόχρονα όμως την ειρωνεύεται μέσα από αυτήν την πρόσκαιρη απόπειρα απόδρασης από τον κόσμο αυτό. Το domiki που σκουριάζει ακίνητο μέσα σε ένα χωράφι, όντας ένα κινητό αντικείμενο καταδικασμένο πλέον σε ισόβια στάση, αποτελεί μια υπόμνηση της στασιμότητας του χρόνου. Ταυτόχρονα όμως, μοιάζει ξένο ανάμεσα στα αγριόχορτα, γι' αυτό και η ύπαρξή του μοιάζει παροδική – όταν φτάσει ο καιρός, κάποιος θα το πάρει από εκεί. Όπως σημειώνει και ο συγγραφέας: «Ίσως τελικά ετούτη να είναι η τελική εκδίκηση της καλύβας στην οξύμωρη εκδοχή ενός domiki: όταν φτάσει η ώρα να αφαιρεθεί το σκουριασμένο κοντέινερ, όταν ο ιδιοκτήτης του domiki καταφέρει πια να αντικαταστήσει το σιδερένιο δοχείο από μια σωστή καλύβα, όταν πλέον αποκτήσει τη δυνατότητα να χτίσει ένα κανονικό οίκημα από γήινα υλικά, τότε δεν οικοδομεί τίποτε άλλο παρά ένα νέο domiki – ένα κοντέινερ από πέτρες και χώμα. Η επιστροφή είναι πλέον αδύνατη».⁸⁹

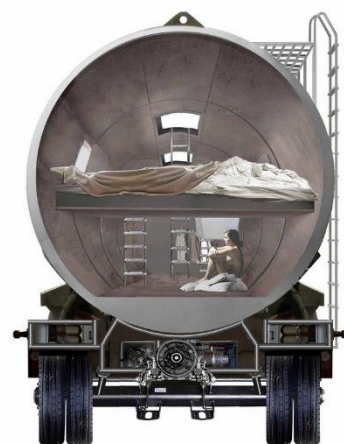
Εικ.40: Σπίτια από
containers στην
Αρμενία.

⁸⁸ Χρυσόπουλος, Χρήστος [2014] “Η ανέφικτη επιστροφή”, στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σελ.182.

⁸⁹ Ο.π.,σελ.183.

Ένα σύγχρονο παράδειγμα επανάχρησης του 'ελάχιστου' μεταβιομηχανικού αποθέματος αποτελεί και η πρόταση *KEG apartment* του γραφείου Αντονά, η οποία μέσω της ανακύκλωσης ενός κοινότοπου αντικειμένου -του βυτιοφόρου, επαναπροσδιορίζει την έννοια της κατοίκησης. Όπως αναφέρει ο Αντονάς, «τα τελευταία χρόνια, λόγω της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, είναι καλό να επαναπροσδιορίσουμε τι είναι αρχιτεκτονική». Στη συγκεκριμένη πρόταση, ο νομάς-τουρίστας μετακινούμενος με το βυτιοφόρο, αποσπά το βυτίο από αυτό, το οποίο λειτουργεί ως σταθερή μονάδα για μια συγκεκριμένη περίοδο. Ο Αντονάς αντιμετωπίζει το βυτιοφόρο ως ένα σύστημα 'εγκαταλελειμμένων χώρων': όπως αναφέρει, οι χώροι αυτοί θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σαν κατοικίες διακοπών. Όπως σημειώνει ο αρχιτέκτονας, «θα μπορούσαμε να φανταστούμε και περιοχές στις οποίες πολλά βυτιοφόρα σχηματίζουν μια μικρή κοινότητα, όπου οι κάτοικοι ορίζουν μόνοι τους την απόστασή τους από τους γείτονες». Προτείνεται επομένως μια νέα μορφή κατοίκησης, μέσα σε ένα υφιστάμενο ανοίκειο μεταβιομηχανικό κέλυφος, στο οποίο ο σύγχρονος τουρίστας ίσως θα μπορούσε να αναζητήσει μια ξεχωριστή εμπειρία παραθερισμού.⁹⁰

Εικ.41, 42: Γραφείο
Αντονά, KEG
apartment,2009.
Πάνω εγκάρσια
τομή. Κάτω διαμήκης
τομή.

⁹⁰ Αντονάς, Αριστείδης [2009] "KEG Apartment", <http://www.aristideantonas.com/tag/real-fake/project/keg-apartment>.

Εκτός από την πρόταση 'KEG apartment', θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και άλλες προτάσεις από το γραφείο Αντονά που διερευνούν μία μη αναμενόμενη κατοίκηση μέσα σε βιομηχανικά αντικείμενα που δεν συνηθίζεται να κατοικούνται. Μία εξ αυτών αποτελεί η πρόταση *Water Deposit House*, η οποία διερευνά την κατοίκηση σε εγκαταλελειμμένη δεξαμενή νερού στο χωριό Χάνια του Πηλίου. Στη δεξαμενή αυτή, ο άνθρωπος ζει μοναχικά, σε ένα κλειστοφοβικό σκοτεινό χώρο ελάχιστων τετραγωνικών, με μοναδική πηγή φωτός τους φεγγίτες της οροφής, οι οποίοι και δημιουργούν τη μόνη επαφή με τη φύση και συγκεκριμένα τον ουρανό.⁹¹ Παράλληλα, ο Αντονάς, με την πρόταση *Bus Hotel*, διερευνά και την κατοίκηση μέσα σε ένα παλιό λεωφορείο. Με το κέλυφος του λεωφορείου να παραμένει ως έχει και να μην υφίσταται καμία παρέμβαση, το εσωτερικό του μετατρέπεται σε τουριστικό hostel, συνθέτοντας μία ιδιόρρυθμη και ασυνήθιστη μορφή κατοίκησης. Αυτό το συνηθισμένο και μπανάλ αντικείμενο το οποίο παράλληλα μετακινείται, απευθύνεται σε ταξιδιώτες, ερευνητές ή κατοίκους διαιρεμένων χωρών (Κύπρος, Παλαιστίνη) που συνεχώς μετακινούνται. Στο εσωτερικό του λεωφορείου, σύγχρονοι νομάδες, ξένοι μεταξύ τους, συγκατοικούν σε ένα

Εικ.43: Γραφείο
Αντονά, *Water
Deposit House*,
Πήλιο, 2008.
Διαμήκης τομή.

⁹¹ Αντονάς, Αριστείδης [2008] “Water Deposit House”,
<http://waterdeposit.blogspot.com/>

ανοίκειο κινούμενο μεταβιομηχανικό αντικείμενο, το οποίο ίσως τους ωθήσει στην αναζήτηση μιας νέας εμπειρίας κατοίκησης.⁹²

Στα παραπάνω παραδείγματα έχουμε την κατοίκηση σε 'ερείπια', σε ερείπια *μεταβιομηχανικά*, τα οποία ο Δημήτρης Φατούρος αποκαλεί «απαξιωμένα βοηθητικά εξαρτήματα χωρίς αντικειμενική λειτουργία και σημαίνουσα καταγωγή – ή αλλιώς *μη ερείπια*». Όπως προσθέτει: «Τα ερείπια αυτά, δεν είναι κομμάτι μιας βιωμένης κατασκευής χώρου, δεν είναι όπως η πέτρα, η δομή του τοίχου από τούβλο, ο φθαρμένος σοβάς με τις «δαχτυλιές» ή άλλο κατάλοιπο από τα ίχνη της σωματικής σχέσης». Τα μεταβιομηχανικά ερείπια, σύμφωνα με τον αρχιτέκτονα, δεν διαθέτουν τη «λαμπρή προϊστορικότητα» του ερειπίου της προβιομηχανικής εποχής, ούτε και την «ερειπιότητα» του ερειπίου της πρώτης βιομηχανικής εποχής.⁹³ Τα μεταβιομηχανικά αυτά αντικείμενα, χρησιμοποιούνται ως έχουν, χωρίς να αποκαθίστανται και να ανακαινίζονται: το κέλυφός τους παραμένει ίδιο, φιλοξενώντας τον τουρίστα, και προσφέροντάς του μια ενδεχομένως ανοίκεια τουριστική κατοίκηση, μακριά από τα συμβατικά δωμάτια ξενοδοχείου που έχει συνηθίσει.

Εικ.44,45: Γραφείο
Αντονά, Bus
Hotel, 2009. Πάνω
εγκάρσια τομή. Κάτω
κάτοψη.

⁹² Αντονάς, Αριστείδης [2009] "Bus Hotel" <http://www.aristideantonas.com/tag/bankruptcy/project/bus-hotel/link/90>

⁹³ Φατούρος, Δημήτρης [2003] *Η Επιμονή της Αρχιτεκτονικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σελ.108.

Συμπεράσματα

Στην Ελλάδα του σήμερα, μετά την κρίση, σε μια εποχή περιορισμένων οικονομικών και φυσικών πόρων, καλούμαστε να επαναπροσδιορίσουμε την αρχιτεκτονική της τουριστικής κατοίκησης. Σε ένα τοπίο αρκετά επιβαρυνμένο από τη βαριά ανοικοδόμηση που έλαβε χώρα τα προηγούμενα χρόνια, οφείλουμε να επανεξετάσουμε τις τουριστικές υποδομές, θέτοντας διαφορετικές προτεραιότητες και αξίες, αλλά και αναζητώντας μια ουσιαστικότερη επαφή της αρχιτεκτονικής με τη φύση, το τοπίο, την αειφορία και το περιβαλλοντικό αποτύπωμα. Η έρευνα αυτή, προσέγγισε πολύπλευρα τη νέα αυτή αρχιτεκτονική, η οποία στρέφεται στο 'λιγότερο' –τόσο μορφικά όσο και υλικά, στο πρωταρχικό, στο ανεπιτήδευτο, στο ασκητικό. Η νέα αυτή αρχιτεκτονική με το 'ελάχιστο ίχνος' στο τοπίο, θα μπορούσε ίσως να προσδώσει μια νέα πνευματική αξία στην τουριστική κατοίκηση, αλλά και να νοηματοδοτήσει την έννοια του παραθερισμού στο ελληνικό τοπίο.

Στο πλαίσιο της έρευνας, εξετάστηκε η 'ουσία του κατοικείν', τόσο μέσα από την πνευματική αναζήτηση του ανθρώπου για το 'λιγότερο', όσο και από την κατοίκηση της ελάχιστης δομής. Αναλύθηκε το θέμα του ασκητισμού με τις διαφορετικές πτυχές του, αλλά και ο επαναπροσδιορισμός του τι πραγματικά χρειαζόμαστε προκειμένου να ζήσουμε μια 'καλή' ζωή. Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε τελικά ότι ο ασκητισμός είναι μια πράξη προσωπική, την οποία προσφέρουμε στον εαυτό μας, χωρίς να χρειάζεται να τη δείξουμε σε άλλους, να τη διαφημίσουμε ή να την επιβάλλουμε. Μόνο τότε ο ασκητισμός είναι ειλικρινής, και όχι μια 'αισθητικοποίησή' του που καταλήγει σε στιλ και κλισέ.

Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας υπήρξαν πολλοί που ασπάστηκαν αυτή την πορεία προς το 'λιγότερο', αμφισβητώντας τις «συνθήκες άνεσης», τα πολυτελή εσωτερικά και την αστική ευζωία. Ο Baudelaire μισώντας την άνεση ζούσε σε μικρά προσωρινά δωμάτια, ο Nietzsche αρνήθηκε τις πολιτιστικά προσδιορισμένες συνθήκες ευζωίας, απορρίπτοντας τους συμβατικούς όρους διαβίωσης, ενώ ο μυθικός Διογένης κλόνισε τον ηθικό κόσμο ζώντας σε ένα πιθάρι. Ως «homo internis» –«άνθρωποι του εσωτερικού χώρου», οφείλουμε και εμείς να αναζητήσουμε μια 'έξωτερικότητα', να

οραματιστούμε τη φυσική παρουσία του ανθρώπου στο τοπίο και το πώς μπορεί να εγκατασταθεί σε αυτό, τόσο 'γυμνός', όσο και μέσω μιας ελάχιστης δομής. Καλούμαστε να επαναπροσδιορίσουμε και εμείς τις «συνθήκες άνεσης» και τα πολυτελή εσωτερικά που επικρατούν στην τουριστική κατοίκηση σήμερα, με απώτερο σκοπό την αναζήτηση τόσο του ίδιου του νοήματος της κατοίκησης, όσο και του παραθερισμού στην ελληνική ύπαιθρο.

Στην έρευνα εξετάστηκαν επίσης διάφορες συνθήκες 'ελάχιστης' κατοίκησης, καθώς η τουριστική κατοίκηση δεν προϋποθέτει απαραίτητα το αρχιτεκτονικό αντικείμενο: οι χωρικές εγκαταστάσεις, τα προσωρινά καταφύγια, οι ανακυκλώσεις κοινότοπων αντικειμένων, οι φορητές κατοικίες και οι σωματοποιημένες διαμονές -ενδύματα, θα μπορούσαν να προσφέρουν μια μη αναμενόμενη τουριστική κατοίκηση και μία νέα εμπειρία του ελληνικού τοπίου. Αρχικά, αναλύθηκε η κατοίκηση του 'άκτιστου', δηλαδή της ίδιας της γης, χωρίς να μεσολαβεί η αρχιτεκτονική. Εδώ, η οικειότητα δεν προέρχεται από την εσωτερική γεωμετρία ενός δωματίου, αλλά από τη μετάβαση στο Έξω, «εκτός χώρου», το οποίο θα μπορούσε να οδηγήσει στο βάθος της ύπαρξης. Ο τουρίστας κατοικεί στο έδαφος, στη φύση, σε χώρους που έχουν παραχθεί από την ίδια τη γη, απολαμβάνοντας το φυσικό κάλλος του ελληνικού τοπίου. Στη συνέχεια εξετάστηκε η κατοίκηση της καλύβας, της ελάχιστης δηλαδή δομής, όχι όμως ως μια νοσταλγική επιστροφή σε εικόνες οικειότητας, αλλά ως μια κατασκευή που αποθαρρύνει την κατασκευή. Η καλύβα παρατέθηκε ως έννοια, ως μια εκδοχή πρωταρχικής διαβίωσης χωρίς ανέσεις, μέσα σε ένα τοπίο επιβαρυμένο από την ανεξέλεγκτη ανοικοδόμηση. Τέλος, μελετήθηκε η επανάχρηση και κατοίκηση υφιστάμενων μεταβιομηχανικών αντικειμένων, ως πράξη ανακύκλωσης του 'αποθέματος', η οποία θα μπορούσε να προσφέρει μια διαφορετική τουριστική κατοίκηση με αρκετά ανοίκειες ποιότητες. Στο ελληνικό τοπίο, ένα μεσογειακό τοπίο ανακατασκευασμένο και τεχνητό, αναζητείται πλέον το ίδιο το νόημα του παραθερισμού, μέσα από ελάχιστες ή καθόλου δομές, ανοιχτές στο τοπίο και τη φύση.

Ο σύγχρονος άνθρωπος, ο σύγχρονος τουρίστας, αντιλαμβανόμενος τον κόσμο ως ένα περιβάλλον ανοίκειο και προσπαθώντας να 'αναρρώσει' από την 'κανονικότητα' και τις υποχρεώσεις της αστικής ζωής,

αναζητάει την επιστροφή του στη φύση. Ταξιδεύοντας στην Ελλάδα ως φυγάς –επισκέπτης της ιδεώδους γης, αναμένει να επιστρέψει στον παγκόσμιο αυτό τόπο καταγωγής και να βρει αυτήν την αυθεντική ιδιοσυστασία του «ελληνικού», αυτήν την εικόνα που έχει στο νου, με τα ερείπια και το άσπιλο από τον πολιτισμό τοπίο. Αντί αυτού, αντικρύζει πλήθος τουριστικών συγκροτημάτων ά-τοπων ύστερων εκδοχών του Διεθνούς Στιλ, παραδοσιακή αρχιτεκτονική που όμως κρύβει πολυτελή μοντέρνα εσωτερικά, καθώς και την ανεξέλεγκτη αστικοποίηση της υπαίθρου. Ωστόσο, ο τουρίστας εξακολουθεί να ελπίζει ότι κάποια μέρα θα καταφέρει να πραγματοποιήσει αυτόν τον ανεπιτήδευτο, αυθεντικό παραθερισμό για τον οποίο έχει έρθει. Το ‘ειδυλλιακό’ ελληνικό τοπίο, βρίσκεται ακόμα κάπου κρυμμένο εκεί.

Βιβλιογραφία

Βιβλία

Αρτινός, Αποστόλης [2014] *Η Ετεροτοπία της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις ΣΜΙΛΗ.

Aureli, Pier Vittorio [2013] *Less Is Enough: On Architecture and Asceticism*, Moscow: Strelka Press.

Barthes, Roland [2013] *How To Live Together: Novelistic Simulations of some Everyday Spaces*, New York: Columbia University Press.

Frampton, Kenneth [2009], *Μοντέρνα Αρχιτεκτονική: Ιστορία και Κριτική*, έκδ. Δ', μτφρ. Θ. Ανδρουλάκης, Μ. Πάγκαλου, Αθήνα: ΘΕΜΕΛΙΟ.

Heidegger, Martin [1998] *Διαμονές*, μτφρ. Γ. Φαράκλας, Αθήνα: Κριτική.

Heidegger, Martin [2008] *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι*, μτφρ. Γ. Ξηροπαϊδης, Αθήνα: Πλέθρον.

Κοτιώνης, Ζήσης [2004] *Η τρέλα του τόπου*, Αθήνα: Εκδόσεις Εκκρεμές.

Κωνσταντινίδης, Άρης [1981] *Μελέτες + Κατασκευές*, Αθήνα: Άγρα.

Le Corbusier [2009] *Κείμενα για την Ελλάδα: φωτογραφίες και σχέδια*, μτφρ. Λ. Παλλαντίου, Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα.

Thoreau, Henry David [1981] *Ουώλντεν*, μτφρ. Ι. Ζαχαράκη, Αθήνα: Διεθνής Βιβλιοθήκη.

Φατούρος, Δημήτρης [2003] *Η Επιμονή της Αρχιτεκτονικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Weber, Max [2002] *Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism*, London: Penguin (το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1905).

Άρθρα σε βιβλία

Αίσωπος, Γιάννης [2015] "Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.108-123.

Αίσωπος, Γιάννης. [2015] "Λιγότερη μορφή, περισσότερο συλλογικό: Στρατηγικές τουριστικής κατοίκησης μετά-την-κρίση", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.584-589.

Αίσωπος, Γιάννης [2002] "Αντιμετωπίζοντας τον εκμοντερνισμό: το ζήτημα του 'τόπου' στο έργο του Κωνσταντίνιδη και του Ζενέτου", στο: Αίσωπος, Γ., Σημαιοφορίδης, Γ. (επιμ.) *Τοπία Εκμοντερνισμού: Ελληνική Αρχιτεκτονική '60 και '90*, Αθήνα: Metropolis Press, σσ. 48-50.

Αντονάς, Αριστείδης [2000] "City and Nature: The case of the modern country house" στο: G. Tagliaventi, M. Lycoudis, J. Lejeune (επιμ.) *The Other Modern: Building and living the new architecture of the city*, Bologna.

Αντονάς, Αριστείδης [2015] "Τα καταφύγια του Spengler", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.598-601.

Barthes, Roland [1991] "The Blue Guide", στο: R. Barthes (επιμ.) *Mythologies*, μτφρ. A. Lavers, Νέα Υόρκη: Farrar, Straus & Giroux.

Γιαννίση, Φοίβη [2014] "Το βουνό, η καλύβα και η κάπα", στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σσ.140-153.

Diaz Moreno, C. & Garcia Grinda, E. [2015] "Ο Pairi – Daêza του Αιγαίου", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.590-593.

Κολώνας, Βασίλης [2015] "Τουριστικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα 1950-1974", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.62-87.

Κοτιώνης, Ζήσης [2014] "Προς τα έξω! Ο περιστρεφόμενος πύθος του Διογένη και η κλιματική αλλαγή", στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σσ.158-171.

Μόσχοβη, Αλεξάνδρα [2015] "This is Greece: Η οπτικοποίηση της ελληνικότητας στο έργο της Nelly's και της Βούλας Παπαϊωάννου", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.234-243.

Neri, L. & Hu, R. [2015] "100 χαρακτηριστικά: Ταξίδι εντός", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.636-639.

Νικολακάκης, Μιχάλης [2015] "«Το τουριστικό παράδοξο»: Για την ιστορία του τουρισμού στην Ελλάδα από το 1950 μέχρι σήμερα", στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.38-51.

Παπούλιας, Χρήστος [2014] "Οι λέξεις και τα σχήματα", στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σσ.16-17.

Πλαβού, Βασιλική-Μαρία [2014] “Μεταξύ γραμμών και βλεμμάτων”, στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σσ.66-73.

Πλάντζος, Δημήτρης [2015] “Σκηνές από την ελληνική ετεροτοπία”, στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.206-217.

Σκαρπέλος, Γιάννης [2009] “Η Ελλάδα του τοπίου και το βλέμμα των περιηγητών”, στο: Δουκέλλης, Π. (επιμ.) *Το ελληνικό τοπίο: Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, 3^η έκδοση, Αθήνα: ΕΣΤΙΑ, σσ.225-236.

Τερκενλή, Θεανώ [2015] “Τουρισμός και τοπίο: Η περίπτωση της Ελλάδας”, στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.190-203.

Τζιρτζιλάκης, Γιώργος [2014] “Ο χωριάτης και η μηχανή: Για μια ελάχισονα αρχιτεκτονική”, στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σσ.18-37.

Τσιγκάκου, Φανή-Μαρία [2009] “Το ελληνικό τοπίο του 19^{ου} αιώνα”, στο: Δουκέλλης, Π. (επιμ.) *Το ελληνικό τοπίο: Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τόπου*, 3^η έκδοση, Αθήνα: ΕΣΤΙΑ, σσ.205-224.

Φιλιππίδης, Δημήτρης [2015] “Αρχιτεκτονική στην εποχή του μαζικού τουρισμού”, στο: Αίσωπος, Γ. (επιμ.) *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα*, Αθήνα: Δομές, σσ.88-97.

Χρυσόπουλος, Χρήστος [2014] “Η ανέφικτη επιστροφή”, στο: Αρτινός, Α. (επιμ.) *Η ελάχιστη δομή - Σκηνές της καλύβας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σσ.182-183.

Άρθρα σε περιοδικά

Phillips, Andrea [2011] "English Pastoral", *Log*, No. 23, σσ. 78-83.

Διαδικτυακές πηγές

Αντωνάς, Αριστείδης [2009] "Bus Hotel"

[http://www.aristideantonas.com/tag/](http://www.aristideantonas.com/tag/bankruptcy/project/bus-hotel/link/90)

[bankruptcy/project/bus-hotel/link/90](http://www.aristideantonas.com/tag/bankruptcy/project/bus-hotel/link/90)

Αντωνάς, Αριστείδης [22.09.2012] "Η φύσις ως τεχνική",

<https://antonas.wordpress.com/>

Αντωνάς, Αριστείδης [2009] "KEG

Apartment", [http://www.aristideantonas.com/tag/real-fake/project/keg-](http://www.aristideantonas.com/tag/real-fake/project/keg-apartment)

[apartment](http://www.aristideantonas.com/tag/real-fake/project/keg-apartment).

Αντωνάς, Αριστείδης [2008] "Water Deposit House",

<http://waterdeposit.blogspot.com/>

Beta Architecture [2017] "Amber Road Trekking Cabin", <http://www.beta-architecture.com/amber-road-trekking-cabin-alessandro-pupillo/>

Πηγές εικόνων

Η εικόνα του εξωφύλλου αποτελεί δική μου φωτογραφία από το Πήλιο, από τον Αύγουστο του 2018.

Εικ.1, σελ.19, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<http://el.travelogues.gr/item.php?view=48895>

Εικ.2, σελ.20, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<http://el.travelogues.gr/item.php?view=61486>

Εικ.3, σελ.21, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<http://el.travelogues.gr/item.php?view=58687>

Εικ.4, σελ.23, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<https://misfitsarchitecture.com/2018/05/12/the-grand-tour/le-corbusier-sketch-parthenon-athens-acropolis/>

Εικ.5, σελ.29, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<http://www.gnto.gov.gr/el/posters#ad-image-0>

Εικ.6, σελ.29, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<http://www.gnto.gov.gr/el/posters#ad-image-0>

Εικ.7, σελ.30, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<http://www.gnto.gov.gr/el/posters#ad-image-0>

Εικ.8, σελ.30, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<http://www.gnto.gov.gr/el/posters#ad-image-0>

Εικ.9, σελ.31, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<https://www.pinterest.com/pin/445856431856617815/?lp=true>

Εικ.10 σελ.33, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<https://www.perivolas.gr/gallery-2/>

Εικ.11 σελ.33, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<https://www.katikies.com/katikiessantorini/>

Εικ.12, σελ.34, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<https://www.thestyledivision.com/mykonos-greece>

Εικ.13, σελ.39, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<http://www.artandarchitecture.org.uk/images/conway/a8841355.html>

Εικ.14, σελ.39, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<http://www.johnprawson.com/works/abbey-of-our-lady-of-novy-dvur/>

Εικ.15, σελ.40, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<http://www.johnprawson.com/works/abbey-of-our-lady-of-novy-dvur/>

Εικ.16, σελ.40, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<http://www.johnprawson.com/works/calvin-klein-collections-store>

Εικ.17, σελ.41, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<https://www.serpentinegalleries.org/exhibitions-events/serpentine-gallery-pavilion-2011-peter-zumthor>

Εικ.18, σελ.43, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<http://www.allgoodfound.com/2014/09/steve-jobs-the-iconic-photograph-by-diana-walker.html>

Εικ.19,20, σελ.44, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<http://thesingleroad.blogspot.com/2013/02/absalons-six-cellules.html>

Εικ.21, σελ.46, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<https://www.thedailybeast.com/the-parisian-belle-epoque-time-capsule>

Εικ.22, σελ.52, προσπελάστηκε 20.01.2019, από [http://synthesis1-](http://synthesis1-2.blogspot.com/2014/11/blog-post.html?m=1)

[2.blogspot.com/2014/11/blog-post.html?m=1](http://synthesis1-2.blogspot.com/2014/11/blog-post.html?m=1)

Εικ.23, σελ.53, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<https://iseolakenews.blogspot.com/2016/08/la-casa-vello-di-marone-sul-lago-diseo.html>

Εικ.24, σελ.53, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<https://www.themodernhouse.com/journal/house-of-the-week-casa-malaparte-capri/>

Εικ.25,26, σελ.57, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<http://www.aristideantonas.com/tag/reading/project/the-shelters-of-spengler>

Εικ.27, σελ.58, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
http://sarakatsanoi.blogspot.com/2017/04/blog-post_21.html

Εικ.28, σελ.58, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<https://www.vlahoi.net/politismos/vlahoi-kiratzides>

Εικ.29,30, σελ.60, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<http://poraganda.gr/stratigikes-touristikis-katikisis-meta-tin-krisi/>

Εικ.31,32, σελ.61, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<http://www.cero9.com/project/aegean-paradise-turist-accomodation-in-a-garden/>

Εικ.33, σελ.64, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Replica_of_Thoreau%27s_cabin_near_Walden_Pond_and_his_statue.jpg

Εικ.34, σελ.65, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<http://kinkatso.blogspot.com/2016/01/heideggers-cow-butchered-by-thomas.html>

Εικ.35,36, σελ.67, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<https://www.dezeen.com/2016/07/20/le-corbusier-french-holiday-home-cabanon-17-buildings-unesco-world-heritage-list/>

Εικ.37, σελ.68, προσπελάστηκε 20.01.2019, από
<https://www.flickr.com/photos/55176801@N02/18240974821>

Εικ.38,39, σελ.69-70, προσπελάστηκε 20.01.2019, από <http://www.beta-architecture.com/amber-road-trekking-cabin-alessandro-pupillo/>

Εικ.40, σελ.72, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<https://www.globalgiving.org/projects/homes-for-15-families-living-in-containers-in-armenia/reports/>

Εικ.41,42, σελ.73, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<http://www.aristideantonas.com/tag/vehicles/project/keg-apartment>

Εικ.43, σελ.74, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<http://www.aristideantonas.com/tag/real-fake/project/water-deposit-house>

Εικ.44,45, σελ.75, προσπελάστηκε 20.01.2019, από

<http://www.aristideantonas.com/tag/bankruptcy/project/bus-hotel>